

Varga Zoltán

**AZ ANTIK ÉS MODERN RABSZOLGASÁG ELEMZÉSE
A RÓMAI RABSZOLGÁK SZEMÉLYÁLLAPOTÁRÓL**

Libri Collegii de Batthyány

Varga Zoltán

Az antik és modern rabszolgaság elemzése
A római rabszolgák személyállapotáról

Lektor:

Prof. Dr. Deli Gergely egyetemi tanár

**Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adat-
feldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó előzetes írásbeli
hozzájárulásához kötött.**

ISBN: 978-615-6451-15-6

Kiadja

Batthyány Lajos Szakkollégium

A kiadó képviselője:

dr. Ósze Áron, igazgató

© Batthyány Lajos Szakkollégium, 2023.

© Varga Zoltán, 2023.

**E kötet az Emberi Erőforrások Minisztériuma megbízásából
az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő által meghirdetett
Nemzeti Tehetség Program keretében
az NTP-SZKOLL-22-0022 kódszámú pályázati
támogatásból valósult meg.**

Kérjük személyi jövedelemadója 1%-nak felajánlásával
támogassa a Batthyány Lajos Szakkollégiumért Alapítvány
működését!

Adószám: 18983034-1-08

Tartalom

Bevezetés	10
I. Alapvetések	12
1. Források.....	12
2. Személyi jog.....	15
a) Jogképesség	15
b) Statusok	17
c) A szabad római polgár jogai és kötelezettségei.....	19
d) A római polgárjog megszerzése és elvesztése.....	21
e) Félszabadok	22
f) Cselekvőképesség	23
3. Róma államközi kapcsolatai és a ius gentium.....	25
a) Államközi kapcsolatok korszakonként.....	26
b) Ius fetiale és ius gentium	28
c) Latinjogúak, idegenek	32
II. A római rabszolga	34

1. A rabszolgaság története	34
2. Rabszolgák helyzete	38
a) Rabszolgák tényleges helyzete	38
b) Rabszolgák jogi helyzete.....	44
c) Rabszolgákra vonatkozó ”jogszabályok”	46
3. Rabszolgaság keletkezése	48
4. Rabszolgaság megszűnése.....	51
5. Felszabadítottak.....	55
III. Rabszolgák személyállapota	56
1. A személyállapot ellentmondása	56
2. A ius commercii és a peculium kérdésköre	58
3. A contubernium kérdésköre	62
IV. A rabszolga fogalma	63
V. Modern kori rabszolgaság.....	68
1. A rabszolgaság története	69
2. A ius gentium és a modern nemzetközi jog kapcsolata	71
3. Rabszolgaság a nemzetközi jog tükrében.....	74
4. Az antik és modern rabszolgaság összehasonlítása.....	76

5. A rabszolgaság jelenkorunkban való létezése.....	79
Összegzés.....	80
Forrásjegyzék.....	83

*„A levegőt s a szabadságot
csak akkor érezzük, ha nincs.”*

Weöres Sándor

BEVEZETÉS

Mindenekelőtt ajánlanám ezt az írást minden történelem kedvelőnek, mindenkinek, aki érdeklődik a régmúlt eseményei iránt, valamint a modern tendenciákkal ellentétben vallja, hogy a lexikális tudás érték, és ennek fényében minél nagyobb szintű műveltségre kíván szert tenni. Teljesítse be célját a történelem azáltal, hogy példát állít az utókornak, milyen utat kövessen, tanulva elődjeink hibáiból törekedjünk a magunk és embertársaink javát szolgálni.

Dolgozatomban szeretnék átfogó képet nyújtani az igencsak hosszú történetű és nagy múltú római jog egy kisebb szeletének, a személyi jognak működéséről és sajátos rendszeréről. Ennek a képnek a középpontjába pedig egy igencsak sajátos társadalmi csoportot állítanék, mégpedig a rabszolgákat. Az emberiség történelme során mindig is jelen volt a rabszolgaság, de a különböző korok különböző kultúrai eltérő módon viszonyultak ehhez. A római civilizáció a saját maga által kidolgozott jogrendszerében rendkívül részletesen és egyedien szabályozta a szolgaság intézményét, ami ígéretes kutatási alapot biztosít a téma iránt érdeklődők számára. Ugyanis a modern ember és jogrendjeink számára már-már értelmezhetetlen a rabszolgaság, ezért mindenképp izgalmas lehet ezt a letűnt korok maradványainak hitt állapotot jogi és történeti szempontból vizsgálni. Nem beszélve arról az ellentmondásról, hogy a rómaiak szerint is létezett egy ideális állapot, amiben minden ember

egyenlőnek ismertetik el, és elfogadott volt számukra mindemelett, hogy ember embernek tulajdona lehetett.

Éppen ezért vizsgálom meg az elkövetkezőkben, hogy történelmi szempontból mit érdemes tudni a római rabszolgák helyzetéről és annak idővel történő folyamatos változásáról, valamint, hogy jogi szempontból mennyire állja meg a helyét a köztudott elnevezés, a beszélő szerszám.

Mindemelett, hogy megérthessük miért nevezhető egyedinek a rómaiak által rabszolgákra alkalmazott szabályozás kell egy összehasonlítási alap, amin végig haladva elhatárolhatunk kardinális különbségeket az antik és a modern rabszolgotartás között. A közös pontot pedig, ami az összehasonlítási alapot fogja biztosítani a dolgozat számára a nemzetközi jogban, illetve annak mondhatni előképében a *ius gentium*ban jelölném meg. Mivel ennek a két fogalomnak a kapcsolata sem írható le ilyen egyszerűen, természetesen ez is magyarázatra kerül, olyan témákkal együtt, mint Róma államközi kapcsolata, vagy a Birodalom határain belül élő idegen népek helyzete a társadalomban. Ezzel is mind átfogóbb képet adva a rómaiak gondolkodásmódjáról, az antik rabszolgotartó társadalmak jogi szabályozásának mikéntjéről.

Valamint fontosnak tartom azt is kiemelni, hogy a rabszolgaság talán soha nem fog eltűnni a Föld színéről, ugyanis a jelenlegi korunkat vizsgálva is megtalálhatóak annak csökevényes változatai, gondolhatunk itt a kapitalizmus áldozataira, vagy az emberi kapzsiság egymás ellen történő megnyilvánulásaira. Illetve szélsőséges példaként említhető, a talán mondhatni még kevésbé civilizáltabb helyeken a rabszolgaság konkrét megvalósulási formái. Ennek bizonyítására jó példa lehet számunkra Mauritánia esete, ahol még jelenleg is probléma adódik abból, hogy a társadalom nem tudja elfogadni a szolgaság helytelenségét, és a törvényi tiltás ellenére is bevett szokás maradt a helybeli tradicionális családok számára a

rabszolgák tartása. Ettől a szélsőségesnek mondható példától eltekintve is feltehetjük azonban magunknak a kérdést: lesz-e olyan állapot a Földön, amikor valóban testvériesen fog érvényesülni a szabadság, egyenlően mindenki számára?

I. ALAPVETÉSEK

1. Források

A témánk körülményei során a források két fő csoportjára támaszkodhatunk, az egyik a jogi források csoportja, amelynek központi tárgya maga a római jog. A másik pedig a történelmi források, mint a korabeli írók feljegyzései, vagy pedig az egyes fennmaradt tárgyi források.

„Tulajdonképpen értelemben a római jog az ókori Rómában hatályban volt jogszabályok összességét jelenti, közelebbről azt a hatalmas joganyagot, amely a XII táblás törvénytől a római jog törvénykönyvekbe foglalásáig, kodifikálásáig terjedő évezred folyamán létrejött”.¹ Azonban a dolgozat szempontjából ez a hatalmas terjedelmű joganyag nem mind releváns, ugyanis sokkal inkább a szűkebb értelemben vett római jog, a római magánjog kínál táptalajt az összefüggések megértéséhez ebben a témában. Ez alatt azt a joganyagot értjük, amely alapvetően a magánszemélyek egymás közötti személyi és vagyoni viszonyait szabályozza. Vagyis röviden a *ius privatum* viszonyai lesznek számunkra relevánsak.²

Szerencsére a Római Birodalommal együtt nem tűnt el az évek során nagy munkával kidolgozott jogtudomány, mivel ránk maradtak

¹ Földi András és Hamza Gábor: A római jog története és intézményei. OFI. 2016. 4 o.

² Bozóky Alajos: A római magánjog tankönyve I. A tiszta római jog vagyis az intézmények. Budapest, 1870. 4 o.

római jog úgyszólván teljes anyagát felölelő *iustianusi* törvénykönyvek, amelyek már a bizánci birodalomban, a Kr. u. VI. században keletkeztek, *Iustinianus* császár szorgos kodifikációs tevékenysége következtében.³ Tehát a rómaiak által használt joganyag fennmaradt, sőt a középkor folyamán sem veszett el, és továbbélése folyamán ráépült, mondhatni egybeépült az eredeti, antik joganyaggal.⁴ Ez a továbbélés rendkívüli befolyást gyakorolt a mai modern európai jogrendekre, mondhatni egyfajta alapot szolgáltat neki, ezzel a mai napig éreztetjük az életünkre gyakorolt hatását.

Azonban nem minden téren ilyen egyszerű a helyzet, mivel az archaikus Rómával kapcsolatos feljegyzések és adatok ennél jóval szerényebbek, sőt „kevés megbízható forrás és bizonyíték létezik a római történelem kezdeti szakaszaira vonatkozóan, hiszen maguk a rómaiak is csak a Kr. e. III század végén kezdték meg a történetírást és még nekik is viszonylag kevés forrás állt rendelkezésükre”.⁵ Azonban a korabeli írok és költők alkotásai és feljegyzései nyomán rengeteget megtudhatunk az ókori Róma történelméről, társadalmi viszonyairól, általános mindennapjairól, ami megintcsak nagy segítséget nyújthat az utókornak megérteni az akkori emberek szokásait, gondolkodását, hétköznapi életét.

Szerencsére sok római polgár tartotta fontosnak papírra vetni és ezzel megörökíteni Róma történetét, jó példa lehet erre *Livius* műve⁶, de nem csak az ilyen nagy terjedelmű átfogó írásokra kell gondolni, sokan a saját koruk eseményeit foglalták írásba, csak hogy párat említsünk közülük *Varro*, *Tacitus*, *Cicero* vagy éppen *Seneca*. Azonban megjegyzendő, hogy az előbb említett személyek, legtöbbször nem egy

³ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 4 o.

⁴ Földi András és Hamza Gábor: u. o.

⁵ Adrian Goldsworthy: A római hadsereg története. Alexandra Kiadó, 2004. 20 o.

⁶ Titus Livius: A Római nép története a város alapításától.

pártatlan tudományos művet hoztak létre, hanem a saját nézeteiket, véleményüket foglalták bele írásaikba.

Tovább nehezíti a kutatást, hogy a közben eltelt hatalmas időbeli különbség miatt a tárgyi bizonyítékok már, nagyrészt a történelem homályába vesztek, esetleg már csak egyes maradványaiból tudnak következtetni a régészek.⁷ Ennek a kornak a kutatása közben inkább becslésekre, bizonytalan statisztikai értékű forrásokra vagyunk utalva, semmint pontos adatokra, ami megnehezíti a valós körülmények rekonstruálását.⁸ Csakhogy egy szemléletes példát hozzak erre a problémára, meglepőnek hathat, de az elhunytaknak emléket állító sírkövek remek kiindulási pontként szolgálhatnak számunkra. Ezek a római kori síremlékek jelentős mennyiségű demográfiai adatokat jelentenek a régészek és a téma más kutatói számára. Ugyanis szokás volt ekkor az elhunyt sírkövére vésní az illető nevének és a szokásos szakrális szövegeken túl egy rövidebb sírfeliratot. Ezzel a sírban nyugvó emberről emléket állító és életéről rövid összefoglalást adó sírfelirattal rengeteg korabeli életpályát ismerhetünk meg, amelyek segíthetnek a kor viszonyainak megértésében. A dolgozatban vizsgálandó téma szempontjából ezek a források rendkívül hasznosnak bizonyulnak, mivel sok rabszolga esetében, akik rabszolgai helyzetük ellenére, mondhatni nagy karriert futottak be, valamint ezzel együtt nagy vagyonokra tettek szert, életüknek emléket állítva ilyen díszes síremlékeket emeltek. Az ilyen díszes, illetve kevésbé impozáns sírkövekből, amelyek nagy számban maradtak ránk, az utókorra jobban megérthetjük, hogyan nézett ki egy ember élete az ókori Rómában,

⁷ Adrian Goldsworthy: i.m. 8 o.

⁸ Takács Levente – Gacsal Dóra- A római rabszolgaság. Korall 63. 2016. 56 o.

illetve láthatjuk nagyjából milyen arányban voltak jelen szabadok és rabszolgák az akkori társadalomban.⁹

2. Személyi jog

Minden jogrendszer sajátja, hogy saját keretei között értelmezhető, megértéséhez ismernünk kell az adott kornak, népnek, eszméknek, vallásoknak összességét. A római jog, mind időben, mind távolságban messze helyezkedik el tőlünk, mégis rengeteg közös vonása, intézménye, alapelve van a mai magyar jogrendszerrel. A személyi jog azonban sok helyen hatalmas eltéréseket mutat, áthidalhatatlan szakadékok, vagy éppen alapjogokat kizáró jogintézmények jellemzik. Így a következő példák esetében is, mint majd látni fogjuk, magyarázatra szorulnak egyes jogi fogalmak a római jog szemszögéből is.

a) Jogképesség

Első ilyen fogalomként vegyük a jogképességet, ahol máris szembetűnő különbségek mutatkoznak a jogrendszerek között. A római jog értelmében „jogalanynak kell tekinteni minden embert, azaz természetes személyt, aki beszámítási képességgel rendelkezik, azaz jogi hatások kiváltására irányuló normális akaratelhatározásra, illetve annak érthető kinyilvánítására képes.”¹⁰ Azt a képességet, hogy valaki jogok és kötelezettségek alanya lehet modern kifejezéssel jogképességnek, őt magát pedig jogképesnek nevezzük”,¹¹ ami egy nagyon fontos elhatárolási pont lehet, olyan szempontból, hogy az embert embernek vagy csupán csak tárgynak tekinti a jog. „A római

⁹ Takács Levente – Gacsal Dóra: u.o.

¹⁰ Besenyő András: Római magánjog. Dialóg Campus Kiadó, 2003. 203 o.

¹¹ Földi András és Hamza Gábor: i.m.203 o.

jogban a *persona* vagy *caput* kifejezés jelölte azt az embert, aki jogok és kötelezettségek alanya lehet, tehát jogalany, azaz személy”.¹²

Minden embert épp jogalanyiságából kifolyólag szabadnak és egyenlőnek kell tekinteni, hiszen csak így valósulhat meg az alanyok önálló akaratelhatározása. A természetjogi gondolkodás alaptételként vallotta, hogy minden ember születésétől fogva szabad és egyenlő, hiszen valamennyi személy jogalany, így klasszikus római jogászok, többek között *Ulpianus* is.¹³ Ez a nézet még csak filozófiai-morális alapon volt elterjedt az ókorban. Felmerülhet a kérdés, hogyha minden ember születésétől fogva szabad és egyenlő, akkor miért létezhet rabszolgaság és miért elfogadott az egész társadalom számára a rabszolgaság intézménye?

Erre a meglepő válasz, hogy a római társadalom szerkezetéből és gondolkodásából következően nem minden ember volt személynek tekinthető.¹⁴ A rómaiak szemében az egyén társadalmi helyzetét elsődlegesen a jog határozta meg, a római jogrend az egyéneket csak valamely közösség tagjaként ismerte el.¹⁵ Ezekhez a közösségekhez tartozás, vagy az azokból való kizártság határozta meg az egyének társadalmi helyzetét, az adott közösségben milyen mértékben részesül a jogokból, vagy éppen milyen mértékben alanya a kötelezettségeknek.¹⁶

A legfontosabb ilyen közössége az embereknek a ”szabadság” közössége, az abból való kizártság pedig a rabszolgaság, amelynek tagjait nem tekintik személyeknek. *Ius civile* szerint természetes személy csak akkor tekinthető jogalanynak, csak akkor rendelkezik

¹² Földi András és Hamza Gábor: u.o.

¹³ Besenyő András: i.m. 203 o.

¹⁴ Besenyő András: u.o.

¹⁵ Szabó Béla: *Civis Romanus*. A római társadalom jogi kategóriái. Rubicon

¹⁶ Szabó Béla: *Civis Romanus*. i.m.

jogképességgel, ha szabad állapotú.¹⁷ A római jog egyes embereket jogképtelennek minősített, míg másoknak biztosította a politikai és magánjogok összességét, a teljes jogképességet. Ezen kívül még létezett egy köztes kategória a korlátozottan jogképes személyek, ilyenek voltak például a latinjogúak, illetve a peregrinusok.¹⁸

Róma lakosságát tehát két csoportra lehetett osztani az alapján, hogy megilletetik-e őket jogok vagy sem. Személyek csak szabadok lehetnek,¹⁹ a rabszolgák viszont pusztán dolognak minősültek ilyen szempontból, akik uruk tulajdonosi hatalma alatt álltak. Így adhat röviden választ a fentebb feltett kérdésre *Ulpianus*, amikor nyíltan kimondja, hogy a rabszolgák mind jogképtelenek, senkik (*servi pro nullus habentur*).²⁰

b) Statusok

A személyállapotok jelentősége a római jogban igencsak egyedi és összetett jogintézmény. Három egymásra épülő személyi állapot együttes megléte szükséges a teljes jogképesség állapotához.²¹ Az első a már fentebb tárgyalt szabadság állapota, vagyis *status libertatis*, ami alapvetően határozza meg a jogképességet pontosabban annak létét vagy nem létét.

A *status civitatis* pedig mondhatni pontosítja a jogképesség tartalmát, meghatározza, hogy teljes, vagy csak korlátozott jogképességgel rendelkezik az adott személy.²² Az ókor sajátos politikai intézményei, a városállamok polgárainak közösségei általánosan, a szabadok között is csak a hozzájuk tartozókat tekintették

¹⁷ Besenyő András: i.m. 204 o.

¹⁸ Földi András és Hamza Gábor: i.m.. 204 o.

¹⁹ Földi András és Hamza Gábor: u.o.

²⁰ Besenyő András: Római magánjog, 204 o.

²¹ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 205 o.

²² Földi András és Hamza Gábor: i.m. 206 o.

teljes jogú jogalanyoknak, ezáltal politikai jogokkal felruházottaknak. Ennek megfelelően a rómaiak is meghúztak egy határvonalat önmaguk, és az összes többi néphez tartozók között, ezáltal a római állam a saját polgárainak életviszonyait jelölte ki köz- és magánjogi viszonyok szempontjából.²³ Ezzel létrehozva a római polgárok számára fenntartott, és csak az ő esetükben alkalmazott jogot a *ius Quiritium*-ot, vagy későbbi nevén a *ius civile*-t, saját határvonalukat meghúzva a többi néptől.²⁴

A *ius civile* szerint tehát a teljes jogalanyiség elismerésének előfeltétele a polgárjog is,²⁵ ezt nevezzük a második személyállapotnak a *status civitatis*-nak, ami a szabadokat tovább kategorizálja Róma esetében római polgárok (*cives Romani*), latinjogúak (*Latini*), valamint a római birodalmi jog szempontjából jogképeséggel nem rendelkező szabadok (*peregrini*) szerint, akik külföldiek voltak vagy a római birodalom területén élő alattvalók.²⁶

De önmagában még a polgárjog sem biztosította a teljes jogképeséget. A megfelelő életkorban lévő római polgár szavazhatott a népgyűlésen, szolgálhatott a hadseregben, tölthetett be különböző állami tisztségeket, saját vagyonnal csak akkor rendelkezhetett, ha nem állt valamilyen magánjogi hatalom alatt. A teljes jogképeség elismerése a *ius civile* szerint tehát függött a római polgár családi állapotától is, ami alatt pedig egyben a harmadik személyállapotot a *status familiae*-t értjük. Abban az esetben ugyanis, ha a magánjogi hatalom alatt áll és ennek folytán nem rendelkezik saját vagyonnal,

²³ Szabó Béla: *Civis Romanus*. i.m.

²⁴ Szabó Béla: *Civis Romanus*. i.m.

²⁵ Besenyő András: i.m. 204 o.

²⁶ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 205 o

minden vagyoni szerző aktusa a hatalmat gyakorló javára nyer beszámítást.²⁷

Ennek a sajátos jogi beszámításnak az indokát és társadalmi alapját pedig abban látták, hogy a hatalom alatti a szerző az aktus végrehajtása során nem független, önálló egyedként egyenként jár el, hanem annak a közösségnek a szerveként, amelyhez tartozik, ez a közösség a patriarchális család, a família. A familia tagjait döntően a gazdasági érdekek kötik össze a vérségi kötelék helyett. Az ókori népek közül talán a rómaiaknál beszélhetünk leginkább az egyes családok autonóm hatalmi és jogközösségi szerepéről, a családfő (pater familias) ezen autonóm közösség egyeduralkodója volt. A család tagjai teljes mértékben alárendeltek voltak a családfőnek, aki a családon belül a legmagasabb statust birtokolta, ennek értelmében egyedül ő rendelkezett a jogok összességével, a hatalma alá tartozó családtagok a jogélet bizonyos, elsősorban vagyoni gazdasági területein, éppen a családfőnek való alávetettségük miatt, csak korlátozott lehetőségekkel bírtak.

c) A szabad római polgár jogai és kötelezettségei

Rómában a polgári állapot, ami feltételezte a szabadság állapotát is, egyszerre jelentett közjogi és magánjogi kategóriát is, mivel a római jog egyfelől a római polgárok joga volt és mivel az államot sokáig a polgárok közösségének tekintették ezért „állampolgárnak”, államalkotó tényezőnek tekintették bizonyos értelemben őket.²⁸

A római polgárjog tartalmát a polgárokat megillető jogok és kötelezettségek halmaza adja, amelyek lehettek közjogi és magánjogi jellegűek. Legfontosabb közjogi jogosultságok közé tartozott a

²⁷ Besenyő András: i.m. 204 o.

²⁸ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 207 o.

szavazati jog (*ius suffragii*), a köztársasági tisztségek viselésének joga (*ius honorum*) és a Róma történelme szempontjából igencsak fontos *ius militiae*, ami feljogosította a római polgárt, hogy a hadseregben katona legyen²⁹.

Az egyik legősibb közjogi jellegű szabadságjognak tekinthető a *ius provocationis*, ami a római polgár életét védte a halálbüntetéssel szemben, olyan szempontból, hogy a halálbüntetés és más súlyosabb büntetés ellen fellebbezhetett a népgyűléshez, majd később az ilyen jellegű büntetések helyett a száműzetésbe vonulás lehetőségét biztosító *ius exilii*.³⁰

A jogosultságokkal szemben természetesen terhelték kötelezettségek (*munera*) is a római polgárokat, ilyenek voltak a közteherviselés, mint például az adók (*tributum*) fizetése vagy a közhivatal-viselés kötelezettsége, amihez a bíraskodást lehetne példaként hozni, illetve a hadkötelezettséget (*munus militiae*).³¹ Ami komplexszé teszi a katonáskodás jelentőségét azzal, hogy kötelezettségként állítja a római polgárok elé a hadba vonulást.

Ezek alkották a közjogi jogokat és kötelezettségeket, a magánjogi oldal vizsgálatakor a témához jobban kapcsolódó jogok a vagyoni jogképesség (*ius commercii*), ami a tulajdonszerzés és egyéb kötelmi jogviszonyok megkötéséhez szükséges. Valamint a családjogi jogképesség (*ius conubii*), nemcsak lehetővé teszi a római polgárral való házasságkötés lehetőségét, de alapfeltételként is állítja házasulandó felek elé.³² Ezekon kívül pedig ne feledkezzünk el a *ius*

²⁹ Vécsey Tamás: A római jog institúciói jogtörténeti bevezetéssel a forrásokba. Budapest, 1898. 157. o.

³⁰ Szabó Béla: *Civis Romanus*. i.m.

³¹ Vécsey Tamás: u. o.

³² Földi András és Hamza Gábor: i.m. 208 o.

legis actionis-ről, ami perbeli legitimáció egyik feltételeként biztosította a jogot az ősi civiljogi keresetek megindításához.³³

Fontosnak tartom itt kiemelni polgári státus és a polgárok személyének fokozott védelmét, annak aspektusából, hogy a polgárság, vagy a szabadon születettség színlelése joggal való visszaélésnek és főben járó bűnnek számított.³⁴ Ezt olyannyira vették komolyan, hogy például abban az esetben, ha egy rabszolga római polgárnak hazudta magát, lepleződése esetén halálbüntetésben részesült.³⁵

d) A római polgárjog megszerzése és elvesztése

Rómában a *status civitatis* nem egy feltétlenül állandó állapota volt az embereknek, ideális esetben egész életében birtokolhatta és élvezhette ennek a *statusnak* az előnyeit, azonban ezt könnyen el is veszíthette, illetve akár meg is szerezhetette.

A megszerzésnek megkülönböztethetjük „természetes” és „mesterséges” módjait. A polgárjog természetes megszerzésének elsődleges módja a római polgártól való születés volt, ha a gyermek római házasságból született megkapta a *civitas Romana*-t, de a római anyjától való születés is elegendő volt hozzá.³⁶ A római polgárjog megszerzésének másik módjára, a mesterséges úton való elnyerésére többnyire egyénileg illetve csoportos adományozással volt lehetőség.³⁷ Ez a módszer főleg a latinjogúak és *peregrinusok* körében volt gyakori, főleg Róma terjeszkedése után, amikor a birodalom már Itálián kívül terjeszkedett.

³³ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 208 o.

³⁴ Szabó Béla: *Civis Romanus*. i.m.

³⁵ Szabó Béla: *Civis Romanus*. i.m.

³⁶ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 209 o

³⁷ Földi András és Hamza Gábor: u.o.

A római polgárjog elvesztését a *status libertatis* elvesztésén kívül olyan egyéni okokban kell főleg keresni, amelyek rendszerint büntetésből következtek be.³⁸ Egyes okai lehettek például a kivándorlás, latin *coloniába* való település, a száműzetés, illetve előfordultak egész közösségek lakosságának jogfosztása.³⁹ Jellemzően azonban büntetésként a bűnelkövetőket sújtottak polgárjogtól való megfosztással, rendszerint száműzetés mellett. Illetve nem jelentett formális *status* változást, de bizonyos szempontokból hasonló következményekkel járt a polgári becsület elvesztése az *infamia*, ennek különböző esetei lehettek például a színész, a kerítő a prostituált, vagy a hadseregből gyávaság miatt elbocsátott polgár.⁴⁰

e) Félzabadosok

A korlátozott szabadsággal, vagy félzabadosággal rendelkező személyek csoportja egy, igencsak sokszínű rétege volt a római társadalomnak és sajátos intézménye a római jognak. Legfőbb megkülönböztető jegyük abban állt, hogy jogilag rabszolgának nem, vagy csak bizonyos mértékig voltak tekinthetőek, de szabadnak sem voltak nevezhetőek, mivel szabadságukban korlátozottak voltak.⁴¹ Igencsak heterogén részei voltak a társadalomnak, mivel több jól elkülöníthető csoportot sorolhatunk ide, melyek közül kétségtelenül a legfontosabb a *libertinusok*.⁴²

A felszabadítottak (*liberti* vagy *libertini*), ahogy nevük is mutatja, a rabszolgaságból felszabadított emberek voltak, akik ugyan több szempontból is korlátozott szabadságúak voltak, mégis szabad

³⁸ Besenyő András: i.m 228 o.

³⁹ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 209 o.

⁴⁰ Besenyő András: i.m. 228 o.

⁴¹ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 216 o.

⁴² Bozóky Alajos: i. m. 127 o.

embereknek számítottak.⁴³ Egyéb félszabad állapotú helyzetek voltak az előbb említetteken kívül, amelyben valaki szabadnak tekintendő de ténylegesen rabszolgasághoz hasonló helyzetben volt, ilyenek a *colonatusok*, az adórszolgák, vagy a gladiátoroknak elszegődött szabad emberek is.⁴⁴ Valamint azokat is ide soroljuk, akik jogilag rabszolgának minősültek, de bizonyos értelemben szabadnak számítottak, ilyenek voltak a szabadnak látszó rabszolgák, akiket szabadnak kellett tekinteni amíg ellenkezőjét nem bizonyították, és emiatt feltétellel vagy időhatározással felszabadított rabszolgák, ennek teljesüléséig.⁴⁵

f) Cselekvőképesség

A jogképesség ténye, egy embernek jogi és kötelezettségi alanyisága, de ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy ezeket a jogokat vagy kötelezettségeket saját cselekedeteivel érvényre juttathatja.⁴⁶ Az önmagában fennálló jogképesség megléte nem elegendő különböző jogügyletek megkötéséhez, egyéb körülmények is szükségesek ehhez, mivel ezek hiánya cselekvőképtelenséget idéz elő, illetve korlátozza azt.⁴⁷ Ezen az elméleti síkon tovább haladva megállapítható, hogy a cselekvőképesség alatt az emberek azon képességét értjük amivel saját cselekedeteikkel jogokat és kötelezettségeket szerezhetnek maguknak vagy másoknak.⁴⁸

⁴³ Bozóky Alajos: i. m. 128 o.

⁴⁴ Hoffmann Pál: A római jog tanulmánya. I. Institutiók. Budapest, 1875. 337. o.

⁴⁵ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 219 o.

⁴⁶ Bozóky Alajos: i.m. 158 o.

⁴⁷ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 225 o.

⁴⁸ Földi András és Hamza Gábor: u.o.

Tehát a jogképes személy különböző egyéb kvalifikációkkal kell, hogy rendelkezzen, mint például a megfelelő életkor, hogy cselekvőképességgel rendelkezzen.⁴⁹

De Rómában a cselekvőképes ember nem feltétlenül volt jogképes is, mint például egy serdült vagy egy rabszolga esetében láthatjuk. Hiszen míg a rabszolgák esetében jogképességről nem beszélhetünk, ellenben cselekvőképesek voltak a római jog szerint. Ezt egyértelműen párhuzamba állíthatjuk egy hatalom alatti családtag és a *pater familias* esetével, ugyanis a rabszolga is saját cselekményeivel képes a rabszolgatartója számára tulajdonjogot, követelési jogot szerezni.⁵⁰

A cselekvő képesség kétirányú: egyrészt lehet ügyletképesség, ami a mai magyar terminológiában a cselekvőképességnek megfelelő, ennek tartalma, hogy a jog képesnek minősíti a jogügyletek megtételére, másik oldala pedig a vétőképesség, aminek következtében a bűncselekményekért felelősségre vonható az illető.⁵¹

Amint már fentebb említettem léteznek a cselekvőképességet befolyásoló tényezők, ezek közül a legfontosabbnak az életkor tekinthető, amelyet a római jog igencsak részletesen szabályoz. Alapvetően két nagy csoportra osztja az embereket életkoruk alapján, a serdületlenek (*impuberes*) és a serdültek (*puberes*) csoportjaira, ezen csoportok alapján elhatárolják a teljesen cselekvőképtelenek, a korlátozottan cselekvőképtelenek, valamint a cselekvőképesek csoportjait.⁵² A teljesen cselekvőképtelenek az *impuberesek* csoportjába tartozó 7 év alatti személyek, akik jognyilatkozatot nem tehettek, a korlátozottan cselekvőképtelenek pedig a 12 év alatti lányok és a 14 év

⁴⁹ Bozóky Alajos: i.m. 158 o.

⁵⁰ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 226 o.

⁵¹ Földi András és Hamza Gábor: u. o.

⁵² Hoffmann Pál: i. m. 252 o.

alatti fiúk, akik ügyleteik révén csak egyoldalúlag szerezhettek jogokat.⁵³ *Puberesnek*, vagyis teljes cselekvőképességgel rendelkezőnek személynek számított az a 25 év alatti személy, aki betöltötte a 12./14. életévét, ha nem volt egyéb fogyatékosága például nem minősítette a jog elmebetegnek.⁵⁴

Egyéb cselekvőképességet korlátozó tényezők voltak még például a női nem, az elmeállapot kérdése kapcsán, az elmebajban szenvedők vagy például a testi fogyatékosággal élő személyek.⁵⁵

3. Róma államközi kapcsolatai és a *ius gentium*

Mint a római jog egy belső szeletének, vagyis a személyi jognak esetében, úgy a mondhatni a külső kapcsolatoknak, vagyis államközi kapcsolatok esetében is érdemes megvizsgálnunk milyen módon kerültek ezek szabályozásra. Természetesen nem olyan összetettséget és részletességet kell elképzelnünk, mint a mai modern nemzetközi jogban, azonban meglepően kimunkált és egyedi államok közötti érintkezési módszereket fedezhetünk fel az antikvitásból. Rómában, mint a legtöbb ókori népnél mindent átítatott a szakrális vonzat, valamint háttér, és ez nem volt másképpen a nemzetközi érintkezések kapcsán sem. A szakrális elemek azonban legtöbbször csak legitimációt biztosítottak olyan briliáns diplomáciai manőverek biztosításául, amelyet a mai napig elismerésre méltónak tekinthetünk, még a modern diplomácia mércéjével is. Elég, ha csak a rómaiak korai időszakára jellemző stratégiájára gondolunk: *divide et impera*.

⁵³ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 227 o.

⁵⁴ Földi András és Hamza Gábor: u. o.

⁵⁵ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 228-229 o.

a) Államközi kapcsolatok korszakokként

Ha abból indulunk ki, hogy Róma mennyi háborút vívott meg és milyen végtelen sok csatában harcoltak seregei érdemes lehet megvizsgálni, hogy története során hogyan alakította diplomáciai kapcsolatait, amely bár a mai modern diplomáciához és államközi kapcsolatokhoz képest jóval egyszerűbb, annál mégis összetettebb, mint csak katonák harcba küldése másik államok katonái ellen.

„Úgy tartják, Rómát a nemzetközi jog addig érdekelte, amíg városállamként kellett védenie érdekeit,”⁵⁶ tehát ez a város alapításától, körülbelül a Kr. e. 4. századig tartott. Az archaikus Róma a latin szövetség élére, különösebb részletekbe belemenés nélkül, a más szomszédos, illetve latin városokkal kötött szerződések és szövetségek révén került, de ennek érdekében az erővel való fellépéstől és a háborútól sem riadt vissza.

Aminek következtében kiépítették saját hegemóniájukat a térségben, ami ekkor még Közép-Itáliát jelentette. Ebben az időszakban a barátsági szerződések (*amicitia*) kötése más államokkal igencsak jellemző volt Róma részéről, amely a szerződő városállamok polgárainak kölcsönös védelmet nyújtott. Valamint a szomszédos népek között létrejött szövetségi szerződéseket jelentette (*foedera aequa*), amely ekkor még a felek teljes egyenlőségét jelentette és biztosította.⁵⁷

A kései köztársaság idején Róma terjeszkedése már egész Itáliára és azon kívülre is kiterjed. Az Itáliában lévő városállamokkal kötött szerződések hasonló tendenciát mutatnak az fentebb leírtakkal, először egyenlőséget biztosít, majd Róma hegemóniáját. Az Itálián kívüli területeken pedig a provinciák megszervezésével biztosította egyre

⁵⁶ Kovács Péter: Nemzetközi közjog. Osiris Kiadó. 2011. 29. o.

⁵⁷ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 65o.

gyarapodó hatalmát.⁵⁸ Még ekkor is használt módszere a Római Köztársaságnak a már előbb megismert *amicitia* intézménye, viszont ez már nem volt jellemző a nem latin népekkel való kapcsolatára Rómának. Velük ugyanis más módszerrel szabályozták viszonyukat, úgynevezett szövetségi szerződések révén születtek megállapodások.⁵⁹

Ezeknek formailag két fajtája volt, az egyik az egyenlő szövetségi szerződés (*foedus aequum*), amely nem fosztotta meg a másik felet az önálló szerződéskötési és hadüzeneti jogától, ellenben az egyenlőtlen szerződéssel (*foedus iniquum*), melyben a Rómán kívüli félnek formailag is el kellett ismernie a „római nép felségét”.⁶⁰ Erre a szerződés típusra jó példa lehet a Karthágóval kötött szerződés a II. pun háború után, mivel ennek a szerződésnek a megszegése volt a *casus belli*, ami a III. pun háborúhoz és Karthágó lerombolásához vezetett végül.

A császárkorban már Róma „egyhatalmi ideológiája” volt jellemző és ezeket a *pax Romana* és az *imperium Romanum* fejezte ki, ekkor már a más államokkal való egyenlőség fel sem merült a birodalomban, mivel ekkor már a *Parthus* és a *Szásszánida* birodalmon kívül nem volt méltó vetélytársa.⁶¹ Ennek ellenére különböző államközi szerződések jöttek létre az előbb említett birodalmakkal, mint független államokkal, illetve egyéb kisebb jelentőségű keleti királyságokkal, mint ütköző államokkal vagy kliens államokkal.⁶²

⁵⁸ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 65 o.

⁵⁹ Földi András és Hamza Gábor: u. o.

⁶⁰ Földi András és Hamza Gábor: u. o.

⁶¹ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 66 o.

⁶² Földi András és Hamza Gábor: u. o.

b) **Ius fetiale és ius gentium**

Mint láthattuk sokkal összetettebb folyamatok zajlottak már az ókori államok között is, amiket eddig összefoglalóan államközi kapcsolatok elnevezéssel jelöltem meg, de nevezhetnénk diplomáciai kapcsolatoknak is. Tegyük egy rövid kitérőt ezen diplomáciai kapcsolatok megvizsgálására is, hiszen korához képest meglepően részletesen szabályoz és ennek megfelelően igen hosszú történeti fejlődést is mutat, amik akár a modern nemzetközi közjog előképeként is értelmezhetők. Már az ókorban is bevett szokás volt a külügyi funkciók intézésére a követküldés és -fogadás, ez más kultúrák és népek esetében is így volt, többek között gondolhatunk itt a hellén városállamokra, vagy az ókori zsidó államalakulatokra.⁶³ Róma esetében a feladat komolyságára tekintettel gyakran előkelő származású szenátorokat küldtek követségként, hogy képviseljék a köztársaság érdekeit, aminek érdekében a követi utasítások megadása a szenátusra tartozott.⁶⁴ Elismerve, hogy egy ilyen feladat vállalása különösen veszélyes lehet, a követek sérthetlenségét és területenkívüliségét jogszabályban biztosították (*ut ne impediatur legatio*) és más államok küldötteire is irányadónak tekintették.⁶⁵

A sérthetlenség elve ekkor még szakrális alapokon nyugodott, így nem szorul különösebb magyarázatra, hogy miért tekintették a diplomácia szabályait *ius sacrumnak*.⁶⁶ Nagy szerepe volt az idegen állambeli követek fogadásakor a formalitásnak, egy időben külön épület szolgált elhelyezésükre a Mars-mezei *Villa Publica* képeben.

⁶³ Kovács Péter: i. m. 24-25 o.

⁶⁴ Kovács Péter: i. m. 28 o.

⁶⁵ Kovács Péter: u. o.

⁶⁶ Nagy Ildikó: A diplomáciai jog kialakulása és fejlődése, figyelemmel a diplomáciai mentesség korlátainak megítélésére. Jogi Fórum. Debrecen, 2019. 4 o.

Mai napig maradtak fenn források, amelyek a külföldi követek fogadásáról, illetve a nekik biztosított külön bánásmódról és elszállásolásukról számol be.⁶⁷ Megemlítendő, hogy külön formalitás volt a követek fogadására is, a Rómába érkező küldöttek először a *questor urbanusnál*, vagy a *praetor peregrinusnál* kellett megjelenjen, aki ezután vezette őket a szenátus elé. Külön érdekesség, hogy a *praetor peregrinus* tevékenysége emellett a mai konzuli tevékenység előképének tekinthető.⁶⁸

Mindezen túl létezett egy sokkal cizelláltabb és nagyobb jelentőségű testület is a római diplomáciában, mégpedig a *fetiales* papi kollégium, aminek konkrét feladata volt a külügyek intézése. Ez a papi testület gyakorlatilag a mai külügyminisztérium technikai funkcióit töltötte be.⁶⁹ A *ius fetiale* azokat a vallási előírásokat jelentette, amely a Róma és a latin, valamint Közép-Itáliai városállamok kapcsolatait és érintkezéseit rendezték, ez alatt főleg a hadüzenet és a békekötés kérdéskörét értették.⁷⁰ Ezeknek az előírásoknak a betartását a *fetiales* papi kollégium felügyelte, de sokkal cizelláltabb szerepeket is betöltöttek ennél, mint például őriztek az egyes szerződéseket, részt vettek szakértőként a szerződések megkötésében, felbontásában, valamint döntöttek egy háború igazságosnak vagy igazságtalannak minősítésében.⁷¹ Mint papi testület végeztek természetesen szakrális szertartásokat feladataikkal összefüggésben.

De milyen szakrális cselekményeket érthetünk konkrétan ezalatt? Az archaikus Rómában a háborúnak volt egy olyan szakrális legitimitációt biztosító háttere, amely megkövetelte, hogy az ellenség irányában jogos és jogszerű legyen a háború és ne sértse az isteneket,

⁶⁷ Kovács Péter: u. o.

⁶⁸ Nagy Ildikó: i. m. 4 o.

⁶⁹ Kovács Péter: i. m. 28 o.

⁷⁰ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 66 o.

⁷¹ Kovács Péter: u. o.

ennek alapja az államok által kötött szerződések, amiket esküvel erősítettek meg. Ha ezt megszegték, vagy megsértették vele az isteneket Rómának fegyverrel kellett igazságot tennie.⁷² Ekkor a hadüzenet végrehajtása egy olyan jelképes cselekedettel történt, mint a véres (vagy vörös szalagos) lándzsának a határon való átdobása.⁷³

Róma történelmében előre haladva, ahogy lassan világbirodalomná nőtte ki magát és egyre inkább háttérbe szorult a szakrális vonala az államok közötti érintkezésnek, úgy vált az fokozatosan egyre inkább világi jellegűvé.⁷⁴ Ezzel párhuzamosan szorult mindinkább háttérbe a *ius fetiale* és adta át a helyét a *ius gentiumnak* ami, már Róma államközi érintkezéseit rendező szakrális jelleget nélkülöző szabályokat jelentette.⁷⁵ Azonban ezek a szabályok gyakorlati jelentősége fokozatosan háttérbe szorult és „a *ius gentium* ezután minden népnél megtalálható közös magánjogi szabályok megjelölésévé vált”.⁷⁶ De feltehetjük a kérdést, mi az a *ius gentium*, vagyis a nemzetek joga és honnan is ered?

Igen messzire nyúló és izgalmas gyökerei vannak, hiszen két antik eszméből eredeztethető.⁷⁷ Az egyik, jóval elvontabb eszme ezek közül a természetjog, ami főleg görög hatásra és közvetítéssel épült be ilyen formában a római jogrendszerbe.⁷⁸ Lényegileg egy olyan erkölcsi fokmérőnek mondhatnánk, - vagyis mi helyes és mi helytelen - ami univerzális minden ember számára, származzon bárhonnan is. A másik sokkal gyakorlatiasabb *iurisprudentia*, amiből származtatható a *ius*

⁷² Földi András és Hamza Gábor: i. m. 66 o.

⁷³ Kovács Péter: u. o.

⁷⁴ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 67 o.

⁷⁵ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 66 o.

⁷⁶ Földi András és Hamza Gábor: u. o.

⁷⁷ Jeremy Waldron: *Foreign Law and the Modern Ius Gentium*. *Harvard Law Review*. Vol. 119, No. 1 (Nov., 2005) 133. o.

⁷⁸ Jeremy Waldron: u. o.

gentium az a Rómában kialakult gyakorlati érdek, hogy azok is alanyai, címzettjei lehessenek a jognak, akik pont a *ius civile* által kizártak.⁷⁹ Fontos volt ugyanis mind a rómaiaknak, mind a körülöttük élő népeknek, hogy legyenek közös szabályok az amúgy eltérő jogrendjeinkben.⁸⁰

Más szemszögből megközelítve, ha *Iustinianus* császár *Institutoit* vizsgáljuk azt láthatjuk, hogy egymással összefüggésben szerepelnek a természetes jog, a nemzetközi jog és a polgári jog. Ezeket a fogalmakat egymáshoz viszonyítva magyarázza. Itt úgy nyilatkozik a *ius gentium*ról, mint „a mely jogot pedig természetes indok valamennyi ember közt megállapított, azt valamennyi egyaránt követi s nemzetközi jognak szokás nevezni, mint mely joggal valamennyi nemzet él.”⁸¹ Ezzel szemben a polgárjogot úgy írja le, mint az a jog, amelyet minden nép saját magának alkot.⁸² Végérvényben nemzetközi jognak azt jelöli meg, ami „az egész emberi nemnek közös”, így példaként hozza a háborút és rabszolgaságot, mint a *ius gentium*ból származó dolgokat. Fontos kiemelni azonban, hogy végül kiemeli ezekkel a fogalmakkal kapcsolatban a természetjoggal való ellentétes viszonyukat. Valamint amellet sem mehetünk el szó nélkül, hogy egy lap alá sorolja ezeket olyan szerződésekkel, mint az adás-vétel, vagy a bérlés, ezzel kifejezve ezek természetes mivoltát.⁸³

Ebből a két kiindulási alapból már sejthetjük mire is használták a mindennapi életben a *ius gentium*ot. A római polgárok a birodalmon belüli nem római polgárokkal előforduló mindennapos jogügyleteik, illetve jogvitáik során, valamint a határokon túl főleg a kereskedelem

⁷⁹ Jeremy Waldron: u. o.

⁸⁰ Jeremy Waldron: u. o.

⁸¹ Ifj. Mészöly Gedeon fordította: Iustinianus Császár Institutiói négy könyvben. Budapest, 1939. Első könyv. II. Cím

⁸² Iustinianus Császár Institutiói: u. o.

⁸³ Iustinianus Császár Institutiói: Első könyv. II Cím

és a kereskedők javát szolgálta. Az ilyen nemzetközi elemeknek köszönhetően, mint a követek, kereskedők, bevándorlók jogállásának szabályozása szépen lassan kezdett önálló jogággá válni, önálló szabályrendszerrel.⁸⁴

Azonban kiemelendő, hogy a *ius gentiumot*, bár gyakran fordítják nemzetközi jognak, nem lehet a mai modern nemzetközi közjoggal azonosítani, inkább csak egyfajta előképeként kezelhetjük. Ezen eltérés röviden abból fakad, hogy a nemzetközi jog elnevezés a *ius gentiumból* fakad, de azt a rómaiak arra a szabályrendszerre értették, amit ma idegenjog, vagy nemzetközi magánjog alatt értünk. Ennek ellenére meg kell jegyezni, hogy a római jogtudomány által használt logikai gondolkodás és rendszerbe foglalás nagy segítség lesz a későbbi középkorban a születendő nemzetközi jog rendszerezésében és szabályainak megfogalmazásában.⁸⁵

c) Latinjogúak, idegenek

Fentebb bőven esett szó, hogy hogyan terjeszkedett és terjesztette ki befolyását Róma más államokra, illetve népekre diplomáciai manőverek során. Arról most különösebb részletezés nélkül, hogy hogyan tette mindezt háborúk útján, egyértelműen következik, hogy rengeteg a rómaiaktól különböző nép került fennhatóságuk alá ezek következtében. Tekintsük át röviden hogyan szabályozta mindezeknek a népeknek a jogállását a római személyi jog.

Mindenekelőtt kiemelendő, hogy a római polgároktól két elkülönült csoportot tudunk megkülönböztetni, ha kategorikusan akarunk gondolkodni, ezek pedig a latinjogúak és az idegenek.

A latinjog alatt eredetileg a *latiumi* városállamok polgárainak jogképességét értették. Ezt azonban később, ahogy Róma lassanként

⁸⁴ Jeremy Waldron: i. m. 135 o.

⁸⁵ Kovács Péter: i. m. 29 o.

kiemelkedett a latin városok sorából, és vezető hatalomra tett szert, ezzel párhuzamosan láthatjuk, hogy kiemelkedett a *civitas Romana* a közös latinjogból.⁸⁶ Így a latin jog másodrangúvá vált és egyfajta korlátozott római polgárjoggá alakult át.⁸⁷ A latinjognak három egymás után létrejött kategóriája ismeretes, azon latin városok lakosai, akik nem kapták meg a római polgárjogot, valamint a korai latin *coloniák* lakosai (*prisci Latini*), az Itália meghódítása utáni azon belül, vagy kívül létrehozott *coloniák* (*Latini coloniarii*), illetve a *lex Iunia Norbana* alapján azok a rabszolgák, akiket formai, vagy tartalmi hibával szabadítottak fel (*Latini Iuniani*).⁸⁸

Az idegenek, vagy *peregrini* alatt értjük a birodalom nem római valamint latinjogú alattvalóit, ami a *civitas* és a *Latinitas* mellett egyfajta harmadrangú „birodalmi állampolgárság” szerepkört tölt be.⁸⁹ A *peregrinus* szó jelentése a római jog története során jelentősen jelentéstartam szerinti változáson ment át. Kezdetben minden olyan idegen személy ellenségnek számított, akinek állama nem kötött baráti, vagy szövetségi szerződéssel Rómával, és *peregrinus* elnevezéssel illették a szövetséges államok lakosait, köztük a latinokat is. Később létrejött a latinjogúak csoportja, mint másodrangú állampolgárság és a *peregrinust* használták, mind a baráti államok, mind az ellenséges államok lakóit.⁹⁰

Ezek után még megkülönböztették a *peregrinus*okat abból a szempontból, hogy a birodalomban élő idegen népeken belül rendelkeztek önálló államisággal és saját népjoggal (*peregrini alicuius civitatis*), vagy államisággal, tehát helyi népjoggal sem rendelkező

⁸⁶ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 209 o.

⁸⁷ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 210 o.

⁸⁸ Földi András és Hamza Gábor: u. o.

⁸⁹ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 211 o.

⁹⁰ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 211 o.

népek (*peregrini nullius crtae civitatis*) szerint.⁹¹ Ennek azért volt jelentősége, mert az egész ókorban érvényesült a személyiségi elv, amelynek értelmében mindenkit a saját joga szerint kellett elbírálni, érthetjük ezalatt a saját helyi, vagy nemzeti jogát. Azonban ez nem volt minden esetben kivitelezhető, ugyanis egy római polgár, illetve egy peregrinus közötti perben eltérő jogokat kéne alkalmazni. Ennek a helyzetnek a kiküszöbölésére alkalmazták a *praetor peregrinusok* ilyen esetekben a neturális *ius gentiumot*, mert a peres felek egymástól eltérő státusza miatt nem volt alkalmazható sem a római, sem az adott *peregrinus* joga.⁹² Mégis voltak esetek, amikor nem érvényesült a személyiségi elv, és nem a *ius gentiumot* alkalmazták, ugyanis súlyosabb bűncselekmények esetén az elkövetőkre minden esetben római jogot alkalmazva ítélezett a római hatóság. Gondolhatunk ebben az esetben Jézus Krisztus perére.⁹³

II. A RÓMAI RABSZOLGA

1. A rabszolgaság története

A civilizáció hajnala óta mindig is létezett a gyakorlat, hogy egy ember hatalmat gyakorol másik ember, illetve emberek felett. Ez a korai időkben sokkal természetesebbnek számított, így nem meglepő, hogy a rabszolgaság intézménye valamilyen módon mindig is része volt a történelmünknek.⁹⁴ Ez nem volt másképpen ókori Róma esetében sem, hiszen természetesnek számított rabszolgák jelenléte a társadalom

⁹¹ Földi András és Hamza Gábor: u. o.

⁹² Földi András és Hamza Gábor: i. m. 212 o.

⁹³ Földi András és Hamza Gábor: u. o.

⁹⁴ Moya K. Mason: Roman Slavery: Social, Cultural, Political, and Demographic Consequences 1 o.

életében.⁹⁵ Azonban meglepő lehet, hogy Róma közel ezeréves története alatt mennyit változott a helyzetük.

Már az ősi paraszti társadalom patriarchális keretei között is elfogadott volt Rómában a rabszolgák tartása.⁹⁶ Ilyenkor még a szerény körülményeknek megfelelően egy fedél alatt éltek a szabadok és szolgák, ugyanazon házközösség tagjaiként és helyzetük ekkor még kevésben különbözött.⁹⁷ Ennek okát egyrészt kereshetjük abban, hogy a családfői hatalom (*patria potestas*) ekkor még olyan korlátlan és vagyoni jellegű volt, mint a későbbi rabszolgák fölötti hatalom (*dominica potestas*).⁹⁸ Másrészt a rabszolgát sokáig tényleg családtagnak tekintették és a család gyermekeihez hasonló helyzetben éltek.⁹⁹

Érdemes azonban kiemelni, hogy Rómának ezen patriarchális korszaka alatt az apa hatalma oly módon volt szinte korlátlan a család felett, hogy a neki alárendelt személyek élete felett is szabadon rendelkezhetett. Így nem csak a rabszolgák, hanem a család tagjai is ki voltak téve a családfő akarataának, aminek jobbjára a gazdasági érdek és a társadalmi rosszallása szabott határt.¹⁰⁰ Ekkoriban többnyire a szomszédos rokonnépek hadifogságba esett tagjai alkották a rabszolgák rétegét, akiket a kisebb méretű összeütközések és harcok során zsákmányoltak.¹⁰¹

⁹⁵ Moya K. Mason: u.o.

⁹⁶ Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila: Római Magánjog. Dialóg Campus Kiadó. Budapest– Pécs, 2013. 112 o.

⁹⁷ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: u.o.

⁹⁸ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 213 o.

⁹⁹ Földi András és Hamza Gábor: u.o.

¹⁰⁰ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i.m. 113 o.

¹⁰¹ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i.m. 112 o.

Róma sikeres hódító hadjáratai fogják megváltoztatni a helyzetet, mikor is a folyamatos győztes háborúk hatására hatalmas rabszolgatömegek jutnak a rómaiak kezére.¹⁰²

A rabszolgák fő szerzési, illetve utánpótlási módja a hadifoglyok ejtése, valamint a legyőzött népek rabláncra fűzése, ez itt se volt másképp, de nem ez jelentette természetesen az egyetlen útját.¹⁰³ Livius munkájában olvashatjuk, hogy például Capua teljes lakosságát eladták rabszolgának büntetésből, a második pun háborúban Hannibálnak nyújtott segítségükért.¹⁰⁴

A rabszolgák mondhatni a háború hozományai voltak, így nem meglepő, hogy a nagy értéket képviselő szolgatömegek nagy részét a Római állam gyakran megtartotta magának, vagy pedig ritkábban, de előfordult, hogy szétszította a hadjáratban résztvevő katonák között.¹⁰⁵ Mindez nem azt jelentette, hogy a rabszolgák nagy része a közösség (állam vagy városok) tulajdonában álltak volna és helyzetük emiatt könnyebb lett volna. Ellenkezőleg, döntően magántulajdonban voltak és sorsuk gyakran a halálig tartó rabszolgamunka volt.

Mindezért nevezhetjük ezt a kort a klasszikus rabszolgaság korának¹⁰⁶. A rabszolgák nagy része embertelen körülmények között dolgozott bányákban, mezőgazdasági nagyüzemekben.¹⁰⁷ Ez a tendencia azonban ekkor még nem is sejtett hatást gyakorolt a római társadalomra.

A legtöbb rabszolga nehéz fizikai munkát végzett, főként az újonnan megszerzett területeken, mint például Szicília. Itt jobbra

¹⁰² Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i.m. 113 o.

¹⁰³ Moya K. Mason: *Roman Slavery: Social, Cultural, Political, and Demographic Consequences* 2 o.

¹⁰⁴ Moya K. Mason: u. o.

¹⁰⁵ Moya K. Mason: u. o.

¹⁰⁶ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 213 o.

¹⁰⁷ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i.m. 113 o.

mezőgazdasági-, vagy bányamunkára voltak kárhóztatva, amit az úgynevezett *villa rustica*, egyfajta, szervezett gazdasági termelőegységek területén kellett végezniük, ami sokkal hatékonyabb gazdálkodási formának számított, mint a kisparaszti gazdálkodó birtokok.¹⁰⁸ Ettől kezdve, pedig Róma gazdasága nagy mértékben a rabszolgák termelésétől függött, ami elindított olyan változásokat a társadalomban, mint a kisparaszti réteg elszegényedése és a városi proletariátus kialakulása.¹⁰⁹

A rabszolgák hatalmas tömegük és távolságuk miatt eltávolodtak az uraiktól és személytelenné vált kapcsolatuk. Sokuk rendkívül rossz életkörülmények között tengette napjait, így helyzetük lényegesen rosszabb volt, mint a kezdeti patriarchális korban. Az embertelen bánásmód és a nagy tömegek elkeseredettsége gyakran pattanásig feszült hangulatot eredményezett, nem véletlen, hogy ekkor történik a legtöbb rabszolga felkelés Róma történetében,¹¹⁰ gondoljunk csak például a Spartacus féle lázadásra, vagy a kevésbé ismert két szicíliai rabszolga felkelésre.¹¹¹ Azonban a 2. században, mikor a hódítások abba maradtak és Róma nem viselt folyamatosan hadat, a rabszolgák száma jelentősen megcsappant, aminek köszönhetően helyzetük jelentősen megváltozott, mondhatni jobbra fordult, így nevezhetjük ezt a klasszikus rabszolgaság hanyatlásának, vagy pedig a posztklasszikus rabszolgaság időszakának.¹¹² Ekkor már jogi korlátok közé szorítják a *dominica potestas* kereteit, ezzel kíméletesebb bánásmódot biztosítva a rabszolgáknak.¹¹³ Jól példázza ezeket az intézkedéseket, hogy a

¹⁰⁸ Csernus Szilveszter: Milyen volt rabszolgának lenni az ókori Rómában? Múlt-kor Történelmi Magazin 2 o.

¹⁰⁹ Csernus Szilveszter: u. o.

¹¹⁰ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 113 o.

¹¹¹ Csernus Szilveszter: i. m. 2 o.

¹¹² Földi András és Hamza Gábor: i. m.. 213 o.

¹¹³ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m.. 113 o.

rabszolgák megölése is tilos lesz ekkor már, sőt az ura kegyetlenkedései ellen a rabszolga a hatósághoz fordulhat, aki kényszerítheti emiatt a rabszolga eladására.¹¹⁴ Ez a posztklasszikus időszak, az az éra, ami sokkal kevésbé ismert, és jogi szempontból sokkal inkább érdekesebb a dolgozat szempontjából, ugyanis rengeteg olyan példát rejt magában, amik megváltoztatják az eddig megismert képünket a rabszolgákról.

2. Rabszolgák helyzete

a) Rabszolgák tényleges helyzete

„Az urak hatalmában vannak a rabszolgák. Ez a hatalom a népek jogából származik, hiszen minden népnél egyaránt megfigyelhetjük, hogy az uraknak rabszolgáik irányában élet és halál fölötti hatalmuk van,” (...) ¹¹⁵. Így ír *Gaius* az *Institutionum commentarii quattuor*-ban a rabszolgák helyzetéről. Élet és halál fölötti hatalmuk van az uraknak a rabszolgáik felett, a mai köztudatban ez a kép él a legtöbb ember ismeretében, és ezt is hangoztatják a legjobban könnyen fogyasztható információként, ha úgy volt kedvük meg is ölheték rabszolgájukat. Azonban ez a helyzet korántsem volt ilyen egyszerű, nagyon sok tényező befolyásolhatta körülményeit és az adott képet a tényleges helyzetükről. Gondoljunk csak az előbb felvázolt történelmi fejlődésre, hogyan vált a korai rideg élet-halál fölötti viszony (ami, nem csak a rabszolgák, hanem az egész akkori társadalom és felfogás tekintetében jellemző volt), egy sokkal emberségesebb viszonyra. Tovább olvasva *Gaius* szavai ugyanis így hangzottak:

„A mi korunkban azonban sem a római polgároknak, sem bármilyen más embereknek, aki a római nép birodalmában él, nem

¹¹⁴ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 213 o.

¹¹⁵ Borhy László: Római történelem – Szöveggyűjtemény. Osiris Kiadó. Budapest, 2003. 188-189 o.

szabad ok nélkül kegyetlenkednie rabszolgáival”, (...).¹¹⁶ A történelmi koron kívül pedig még rengeteg, a rabszolgák helyzetét befolyásoló tényező lehetett, a földrajzi hely, a rabszolga tulajdonságai, képességei, de a legmeghatározóbb a rabszolgatartó személye volt. A rabszolgák sorsa ugyanis, elsősorban a tulajdonosuk személyiségétől, társadalmi státuszától és gazdasági helyzetétől függött, a tulajdonosok eltérő viszonyai meghatározták a rabszolgáik helyzetét, lehetőségeit.¹¹⁷

Ahány ember, annyi személyiség, ahogy szokták mondani, nem is csoda, hogy ezek tekintetében kijelenthető, nem lehet meghatározni egy olyan általános helyzetet, ami minden rabszolga életkörülményeire igaz lehetett volna. Acélból, hogy erre egy szemléletes példát hozzak, összehasonlítanám az idősebb *Cato* és *Seneca* hozzáállását a rabszolgákhoz: „Hacsak azt nem tartom jelleme legnagyobb durvaságának, hogy úgy visszaélt rabszolgáival, mintha barmok volnának, s azt tartotta, hogy embereknek nincs több közük egymáshoz, mint a haszon. Ugyanis a lélekkel felruházott lényekkel, nem szabad úgy bánni, mint a lábbelikkel vagy edényekkel, melyeket eldobunk, ha eltörnek vagy elkopnak a használattól, (...).¹¹⁸ *Plutarchos* Párhuzamos életrajzok című művéből jól kivehető mit is gondolt, idősebb *Cato*, de rajta kívül sok más ember a rabszolgákról. Valóban nem tekintették őket embernek, inkább állatoknak vagy használati tárgyaknak. Később azt is írja *Plutarchos* „(...); legszívesebben fiatalkorú hadifoglyok közül vásárolta őket, mert azokat, akár a kölyökkutyákat vagy a csikókat, még jól lehetett nevelni és képezni.”¹¹⁹ Ebből a kijelentésből még inkább találonak találhatjuk a rabszolgák állatokkal való párhuzamát, és ennek a szemléletnek a lényegét mi szerint, sokan ennek

¹¹⁶ Borhy László: i. m. 189 o.

¹¹⁷ Takács Levente – Gacsal Dóra: i. m. 60 o.

¹¹⁸ Borhy László: i. m.. 189 o.

¹¹⁹ Borhy László: i. m. 189-190 o.

megfelelően így is bántak velük. Erről maga *Cato* számol be a *de agricultura* című írásában, amiből kiderül, hogy a vidéki földeken dolgozó rabszolgák között, minden második évben csupán egy tunicát, egy köpenyt és egy fapapucsot szánt fejenként ruházkodásra, és a régít sem tarthatták meg, hanem azt is visszakövetelte tőlük.¹²⁰

Azonban voltak olyanok is, kik másként vélekedtek a rabszolgákról, a kor felfogásához képest nem csak dolgoznak, beszélő szerszámnak tekintették őket. „Örömmel hallom azoktól, akik tőled felkeresnek, hogy barátságos viszonyban élsz rabszolgáiddal. Így illik ez ilyen okos, művelt emberhez. – „Rabszolgák?” – Nem, inkább emberek! „Rabszolgák?” – Nem, inkább bajtársaink! „Rabszolgák?” – Nem, inkább elesett barátaink „Rabszolgák?” – Nem, inkább szolgatársaink – ha meggondoljuk, hogy egyformán a sors kezében vagyunk.”¹²¹ Ez a Levelek *Luciliushoz* részlet jól mutatja *Seneca* gondolkodásmódját a rabszolgákról, és természetesen, mint az előző példa esetében, ezzel a véleménnyel is sokan egyetértettek és e szerint bántak saját rabszolgáikkal. Ezért tartom az egyik legfontosabb körülménynek a rabszolgák helyzete kapcsán uruk személyét, és ezért nem tartom a közvélemény részéről jónak azt a hozzáállást, amely kizárólag a negatív bánásmódot emeli ki.

Ezentúl, ha a másik oldalról vizsgáljuk a rabszolgák helyzetét, vagyis a rabszolgák személye felől, megint csak igen változatos képet kapunk. A rabszolgák képzettségük és tehetségük szerint két csoportra, ennek megfelelően pontosabban két helyszínre beosztva szolgálhatták uraikat. Gazdájuk személyétől függetlenül tehát a háznép szolgáinak helyzete között is nagy különbségek lehettek, annak megfelelően, hogy a *familia urbana* vagy a *familia rustica* tagjai voltak.¹²² Utóbbihoz

¹²⁰ Takács Levente – Gacsal Dóra: i. m. 60 o.

¹²¹ Borhy László: i. m. 199 o.

¹²² Takács Levente – Gacsal Dóra: i.m. 60 o.

tartoztak a már korábban is emlegetett mezőgazdaságban, bányákban, kézműves műhelyekben robotoló rabszolgák. Az előbbi tagjai, pedig a gazda házi személyzetét alkották, így ide igencsak sokféle mesterséget bíró szolga tartozhatott, kezdve az írnokoktól a különféle mesterembereken át a szakácsokig.¹²³

Meglepő lehet, milyen változatos foglalkozást űző emberek is kerültek rabszolgasorba, vagy tanították ki az adott mesterségre gazdáik. Ennek forrásául *Augustus* császár felesége, *Livia* rabszolgáinak és felszabadítottjainak közös temetkezőhelye adhat egy szemléletes példát. Az előkelő státuszt reprezentáló hatalmas rabszolgaállomány foglalkozási szempontból nagyon differenciált és specifikált volt, 46 különböző foglalkozást említenek a sírfeliratok, akik között könyvelők, építészek, mérnökök, aranyművesek, sőt orvosok is voltak.¹²⁴

Mindkét csoport tagjának lenni meglehetettek a maga előnyei és hátrányai, így a *familia rustica* keretei között dolgozó szolgák, jóval keményebb munkát végeztek és mostohább körülmények között éltek, addig az uruktól való távolságuk miatt kevésbé voltak kitéve, annak közvetlen kegyetlenkedéseivel szemben.¹²⁵ A *familia urbana* tagja, pedig az előbbiekkal ellentétben kényelmesebb körülmények között éltek, könnyebb munkát is végeztek, azonban mindig gazdájuk szeme előtt voltak, mondhatni kéznél, kitéve magukat ezzel szeszélyeinek.¹²⁶

Ezeknek a kegyetlen bánásmódoknak azonban, a morális és törvényi korlátokon túl két megfontolás szabhatott határt.¹²⁷ Egyrészt ez lehetett a tulajdonosok gazdasági érdeke, mivel a rabszolga sokak szemében csak áru és munkaerő volt, másrészt a félelem a rabszolgák

¹²³ Takács Levente – Gacsal Dóra: u. o.

¹²⁴ Takács Levente – Gacsal Dóra: u. o.

¹²⁵ Takács Levente – Gacsal Dóra: i. m. 60-61 o.

¹²⁶ Takács Levente – Gacsal Dóra: i. m. 60 o.

¹²⁷ Takács Levente – Gacsal Dóra: i. m. 61 o.

reakciójától, amit jól példáznak a már korábban említett rabszolgafelkelések. Mindezek ellenére azonban elmondható, hogy bár jogaik nem voltak, mégis jobb körülmények között éltek egyes rabszolgák, mint a római szabad polgárok, gondolok itt a Róma városának munka nélkül tengődő proletárjaira. Mivel a legtöbb rabszolgának, igaz sokszor gazdasági érdekből csak, de volt tető a feje felett, biztosított volt étkezésük, ami egyes római elszegényedett polgárok esetében egyáltalán nem mondható el. Valamint ne feledkezzünk meg azokról az igencsak tehetséges rabszolgákról, akik uruk bizalmasaikként hatalmas vagyonok fölött rendelkeztek, és gyakran szabad embertársaiknál kényelmesebb életet éltek.¹²⁸

Ha a rabszolgák alkalmazási módjait vizsgáljuk, van még egy olyan réteg, mesterség, amiről eddig még nem tettem említést, bár nevük a köztudatban mondhatni összeforrt a rabszolgai állapottal, és ezek nem mások, mint a gladiátorok. Azonban, ha mélyebbre ásunk a témában és jobban megvizsgáljuk a gladiátorok véres foglalkozását, hamar lehullhat a lepel, hogy az ő esetükben nem is feltétlenül, csak rabszolgákról beszélhetünk. Igaz a gladiátorok nagyobb részét, mindig is a hadifoglyok adták, illetve az olyan rabszolgák, akiket büntetésből ítéltek gladiátori *statusra*.¹²⁹ Az olyan súlyos büntetést elkövető rabszolgákat, mint a gyilkosok vagy szentélygyalázók, gyakran halálra ítélték helyett, egyfajta lassú halálbüntetésre ítélték, gladiátoriskolában való kiképzésre (*ad ludum gladiatorium*).¹³⁰ Ez gyakran egyet jelentett a halállal, de az elítélt esélyt kapott a rehabilitációra, ha sikeresen teljesített az arénában visszatérhetett a társadalomba.¹³¹ Viszont egy halálraítélt rabszolga is lehetett az aréna ünnepelelt hőse és tehetett szert

¹²⁸ Takács Levente – Gacsal Dóra: i. m. 62 o.

¹²⁹ Fik Meijer: Gladiátorok. Gondolat Kiadó. Budapest, 2009. 37 o.

¹³⁰ Fik Meijer: u. o.

¹³¹ Fik Meijer: u. o.

gladiátorviadatok képében akár kisebb vagyonokra is. Nem ritkán fordult elő, hogy szabad emberek is elszegődhettek gladiátornak. Ezek a szabad emberek is a rabszolgák társaságban éltek, a gladiátorfőnökök irányítása alá vetve magukat, szabadságukról és gyakran polgári jogaikról lemondva.¹³²

A gladiátoriskolákban élők között nem volt különbségtétel, előéletre tekintettel, mindnyájan a *familia gladiatoria* tagjai lettek és mindenkinek el kellett ismerni egy ünnepélyes fogadalommal (*sacramentum*) lefokozását, ígéretet téve arra, hogy elviseli a legnagyobb megaláztatásokat, zokszó nélkül aláveti magát tűzhalálnak, kard általi halálnak, vagy lánccraverésnek.¹³³ Az önként gladiátornak szegődők, az eskü letétele előtt egy *auctoramentumot*, vagyis egyezményt kötöttek a gladiátorfőnökkel, amiben szerződészerűen meghatározták, mennyit fognak keresni, mennyit kell harcolniuk az arénában.¹³⁴

Pontosan meghatározni lehetetlen lenne, milyen arányban kerültek ki a gladiátorok, szabadok és rabszolgák közül, azonban elmondható, hogy a késő köztársaság korában a hadifoglyok és rabszolgák voltak többségben, addig a korai császárkorban már egyre jelentősebb volt a szabadok vállalkozása erre.¹³⁵ Felmerülhet a kérdés miért voltak olyanok, akik lemondtak a szabadságukról és gladiátornak szegődtek? A már korábban említett dicsőség és vagyon reményén túl, gyakran a mindennapos megélhetés biztosítása is elegendőnek bizonyult sokaknak, gondolhatunk itt a nagyvárosi polgárság elszegényedésére, amihez képest a gladiátorélet biztonságot nyújtott.¹³⁶ Valamint ne feledkezzünk meg az olyan leszolgált katonák esetéről,

¹³² Fik Meijer: u. o.

¹³³ Fik Meijer: i. m. 42 o.

¹³⁴ Fik Meijer: i. m. 43 o.

¹³⁵ Fik Meijer: i. m. 38 o.

¹³⁶ Fik Meijer: i. m. 37-38 o.

akik nem találták helyüket a polgári életben és visszavágytak a harcos élethez, annak ellenére, hogy ez személyi szabadságuk lemondásával járt, bár ez a katonák életében nem volt ismeretlen.¹³⁷

b) Rabszolgák jogi helyzete

A rabszolgák helyzetének ilyenfajta áttekintése, után térjünk át a rájuk vonatkozó jogi szabályokra, általános dologi jogi helyzetükre, és a különösen az ő tekintetükben hozott *lexekre*. A rabszolgaság jogi tartalma az, hogy a rabszolga (*servus*) nem jogalany, hanem jogtárgy, ennek megfelelően urának tulajdonában áll, aki tetszése szerint rendelkezhet vele, akár eladhatja, akár meg is ölheti.¹³⁸ A rabszolgát a különböző dologosztályozások egy sorba állították a házi állatokkal, innen ered a közismert elnevezése a rabszolgáknak a „beszélő szerszám”.¹³⁹ Ennek a kifejezésnek az eredete az ősi római paraszti szemléletmódban gyökerezik, ugyanis ekkor a földművelés eszközeit három csoportra osztották. Az első ilyen csoport volt a rabszolgák, szó szerinti fordításban, beszélő szerszámok (*instrumenta vocalia*), innen ered a mai napig közismert és használatos beszélő neve a rabszolgáknak, a második a házi állatok, amik csak „félíg beszélnek” és az utolsó pedig a munkavégzés eszközüül szolgáló néma szerszámok.¹⁴⁰ Tehát ebből látható, hogy az ekkori felfogás egy csoportba sorolta a rabszolgákat, az állatokat és a tárgyakat is, aminek tisztázása szükséges, hogy megértsük, miért minősítették jogilag a rabszolgát dolognak (*res Mancipi*).¹⁴¹

¹³⁷ Fik Meijer: i. m. 38 o.

¹³⁸ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 212 o.

¹³⁹ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 212-213 o.

¹⁴⁰ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 213 o.

¹⁴¹ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 113 o.

Mégis elismerték emberi mivoltát, ezzel sajátos megítélés alá hozva őket, megkülönböztetve sok tekintetben a többi dologtól, ennek egyik megnyilvánulása, a több helyen előforduló *persona servilis* kifejezés is.¹⁴² Illetve a *dominica potestas* szakkifejezése a római jognak, amit a rabszolgák feletti családfői, rabszolgatartói hatalom esetében használtak, a tulajdonosi hatalmat jelképező *dominium* helyett.¹⁴³

Emberi mivoltának jogi elismerését jelentik ezeken túl, a rabszolga sirhelyének forgalomképtelensége, a rabszolgák közötti rokonság házassági akadály (természetesen csak felszabadításuk után beszélhetünk házasságról).¹⁴⁴ Vagyonjogi szempontból a rabszolga a hatalomalatti családtag helyzetéhez hasonlítható, ugyanis az ellen elkövetett delictumból az urának támad kereseti joga, az általa elkövetett bűntettek miatt, pedig a gazdát perelhatték, ez alól, azonban szabadulhatott a rabszolga átengedésével.¹⁴⁵

Az ügyleti forgalomban gazdájuk részére köthettek ügyletet, sok esetben jogszerző eszközként használták fel őket, cselekvőképtelen, vagy távollévő uraik.¹⁴⁶ Ez viszont egy olyan érdekes helyzetet szült, hogy az ilyen szerződésből eredő jogokat a gazda *ipso iure* megszerzi, míg a kötelezettség a rabszolgát terheli *naturalis obligatioként*.¹⁴⁷ A *praetor* azonban feloldhatta ezt a helyzetet, ha a jogügylet megkötésére a gazda utasítására történt, perelhetővé tette az amúgy perelhetetlen természetes kötelmet.¹⁴⁸ Végül pedig, a rabszolga vagyonjogi

¹⁴² Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: u. o.

¹⁴³ Csoknya Tünde Éva, Jusztinger János, Pókecz Kovács Attila: Alapfogalmak a római magánjog köréből. 39 o. Pécs, 2014

¹⁴⁴ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 213 o.

¹⁴⁵ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 113 o.

¹⁴⁶ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: u. o.

¹⁴⁷ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: u. o.

¹⁴⁸ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 114 o.

képességét vizsgálva elmondhatjuk, hogy *commercium* képtelen volt, azonban tényleges vagyoni önállóságot szerzett az a rabszolga, akinek az ura megengedi a különvagyon, *peculium* birtoklását.¹⁴⁹

c) Rabszolgákra vonatkozó ”jogszabályok”

A rabszolgák helyzetének külön törvényekben történő szabályozása a korai *principatus* idején gyakran előforduló gyakorlat volt, több rendelet is született a rabszolgák egyes viszonyainak szabályozására. Ezek a kor felfogásának megfelelően, hátrányos helyzetbe hozták a rabszolgákat, de néhányuk felsorolásával, könnyebben érthető lesz ez alatt mire gondolok. Elsőként a talán pont, hogy embertelen tartalma miatt a leghíresebb ilyen rendelkezésként az *SC Silanianum*ot hoznám. Ebben ugyanis elrendelték, hogy a családfő erőszakos halála esetén, mindazokat a rabszolgákat, akik vele a gyilkosság elkövetése idején, egy fedél alatt tartózkodtak, és nem tudták igazolni, hogy mindent megtettek uruk védelmében, halállal büntessék.¹⁵⁰ Ennek a rendelkezésnek embertelensége abban domborodik ki, hogy sok ténylegesen ártatlan rabszolgát tesz felelőssé gazdájuk halála miatt, ráadásul halálra ítélelssel büntetve őket, ami esetükben egyet jelentett a keresztre feszítéssel.

Egy másik, mondhatni elég kegyetlen rendelkezés, bár egészen más aspektusból az *SC Claudianum*. Ez ugyanis kimondja, hogy az a szabad nő, aki más rabszolgájával adja össze magát, és az életközösségüket a rabszolga urának harmadik felszólítására sem szünteti meg, szabadságát elveszti, az utóbb említett rabszolgája lesz maga is, és vagyona is rá háramlik.¹⁵¹

¹⁴⁹ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 114 o.

¹⁵⁰ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 113 o.

¹⁵¹ Bozók Alajos: i. m. 121 o.

Igy mondhatni kibővítették a rabszolgává válás módjait, abban a tekintetben, hogy szabad emberek bűncselekmények elkövetése miatt, büntetésből válhattak rabszolgává, gyakorlatilag az ilyen kapcsolatot folytató nőket is bűnözőnek tekintették, és az ő sorsukra ítélték. Harmadikként, pedig az *Augustus* által bevezetett *lex Aelia Sentiat* hoznám, amely az előbb felsoroltak mellett, ismét megmutatja ennek a kornak a rabszolgákhoz való embertelen hozzáállást. Ez ugyanis a rabszolgák felszabadítását, vagyis a rabszolgai állapotból való szabadulását korlátozzák, még hozzá atekintetben, hogy 20 év alatti úr nem szabadíthatta fel szolgáit, és továbbá a 30 évnél fiatalabb rabszolgák nem voltak felszabadíthatók.¹⁵² Bár megjegyezném, ez főleg a tömeges rabszolga felszabadítások miatt volt indokolt, mintsem az elnyomást célozta volna, mivel egy időben mondhatni divat lett a rabszolgák *manumissió*ja.

Ezek a rendelkezések azonban a késő császárkorban, a korábban megismert tendenciáknak köszönhetően megenyhültek, és sorra hoztak a rabszolgák helyzetét javító szabályokat. A *Digesta* rengeteg ilyen rendelkezést tartalmaz, kezdve a *praefectus urbi* előtti jogorvoslati lehetőséggel, ami az urukkal szemben panaszt emelők védelmére szolgál, és biztosítja meghallgatásukat, *Septimus Severus* levele alapján.¹⁵³ *Antoninus Pius* rendelkezésén át, a rabszolgákkal szembeni kegyetlenkedés tilalmáról, ami kimondja: „kegyetlenkedés, éheztetés vagy túrhetetlen igazságtalanság esetén ne tagadják meg az orvoslást azoktól, akik jogosan élnek panasszal”.¹⁵⁴ Egészen *Vespasianus* rendeletéig, amelyben a rabszolganők jogtalan prostitúcióba

¹⁵² Bozóky Alajos: i. m. 125 o.

¹⁵³ Borhy László: i. m.. 203 o.

¹⁵⁴ Borhy László: i. m.. 205 o.

kényszerítéséről mondja ki annak helytelenségét, sőt szabad *status* kapott az, akit ilyenre kényszerítettek.¹⁵⁵

3. Rabszolgaság keletkezése

Több szempontból áttekintettük, már a rabszolgák helyzetét, mégis talán a legfontosabb kérdéssel, nem foglalkoztunk esetükben, hogyan, vagy miért lesz valaki rabszolga. Érintőlegesen már többször tettem róla említést, azonban vizsgáljuk meg egy kicsit részletesebben is, hiszen ez a téma is jogilag szabályozott volt az ókori Rómában. „A rabszolgák pedig vagy születnek, vagy lesznek azzá.”¹⁵⁶ Rabszolgának való születés alatt azt kell értenünk, hogy a rabszolganőtől született gyerekek is rabszolgák lettek, az anyjuk *status*át követve a személyi jog általános szabályai szerint.¹⁵⁷ Csak az anya személyét tekinti irányadónak ebben az esetben a jog, az apa személye mit se számít. Érzékletes korabeli példát találhatunk erről, *Plautus Captivi* című darabjában ugyanis, ha a rabszolga atyját említi: „*Quem patrem, qui servos est,*” azt válaszolják neki, hogy ő "csak a „tavasz gyümölcse"! (*verna*)¹⁵⁸

Ezt a veleszületett rabszolgaságot tekinthetjük a rabszolga-populáció önreprodukciójaként is, amelynek jelentős szerepe volt a szabadságot születésüktől fogva nemismerők létszámának fenntartásában, főleg a hódító háborúk abbamaradásával. Az ilyen házon belül született rabszolgákat megkülönböztetve társaiktól nevezték *vernának*, és jóval megbízhatóbbnak tartották őket.¹⁵⁹ Ennél a

¹⁵⁵ Borhy László: i. m.. 207 o.

¹⁵⁶ Iustinianus Császár Institúciói négy könyvben. Első könyv III. A személyek jogáról

¹⁵⁷ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 214 o.

¹⁵⁸ Dr. Farkas Lajos: Adalék a római rabszolgaság ismeretéhez. 120 o. Erdélyi Múzeum. 1880. VII. évfolyam 1.szám

¹⁵⁹ Takács Levente – Gacsal Dóra: i. m. 59

témánál, érdemesnek tartom megemlíteni később a császárkorban alkalmazott elvet, a *favor libertitatis*, amelynek lényege, hogy ha a várandóság tartama alatt, az anya akár csak egy napig is, de szabad statusú lesz, a születendő gyermek szabadnak születik. Ez egyike a rómaiak méhmagzat érdekeit védő elveinek, amik már megszületés előtt a gyermeket védik és garantálják neki a szabadság állapotát.¹⁶⁰

Az, „azzá lesznek” fogalom alatt, már jóval több esetet értett a római jog, melynek elsődleges módja a fogságba esés.¹⁶¹ Ennek legősibb és legáltalánosabb módjáról a hadifogságba esésről már nagyon sokszor tettem említést, mégis döntő jelentősége miatt nem mehettünk el mellette itt sem. Azonban nem csak az ilyenféle fogságba esésre találhatunk példát a történelem folyamán, hiszen nem feledkezhetünk meg a kalózok tevékenységéről sem, a rabszolgaság keletkezésének témájánál. A kalózok ókori tevékenysége ugyanis a kereskedelem egy erőszakot alkalmazó válfajaként vonult be a történelembe¹⁶²

Módszereik általában nem voltak békések, és kérdéses is lehetne pontosan honnan szerezték az áruként kereskedelmi forgalomba hozott embereket, de az ókori rabszolgakereskedők ilyenekkel nem foglalkoztak sokat. Sőt gyakran a kalózok és emberkereskedők között nem lehetett éles határvonalat szabni, így mindennapos volt az emberkereskedelem a birodalmon belül, egyes veszélyesebb területeken pedig az emberrablás is.¹⁶³

¹⁶⁰ Pólay Elemér: A személyhez kapcsolódó egyes eszmei javak magánjogi védelmének nyomai a római jogban.

Jogtudományi Közlöny, 1987 március. 3. szám 148 o.

¹⁶¹ Hoffman Pál: i. m. 331 o.

¹⁶² Takács Levente – Gacsal Dóra: i. m. 58 o.

¹⁶³ Takács Levente – Gacsal Dóra: u. o.

Mivel a rabszolga a tulajdonjog tárgyának, minősült így szabadon adni-venni lehetett, a rabszolgák árusítása nagy volumenű volt, és hétköznapi dolognak számított.

Olyannyira volt ez mindennapos, hogy római jogászok még az eladói felelősséget is szabályozták és az eladásra kínált rabszolga nyakába akasztott táblán kellett feltüntetni esetleges testi hibáit, betegségeit, korábbi büntetéseit is.¹⁶⁴ Valamint kötelezően jóállást kellett vállalni a rabszolgák, illetve ígásbarmok vonatkozásában, ha forgalomba bocsátották őket.¹⁶⁵

Létezett egy első hallásra meglepő módja is a rabszolgává válásnak mégpedig, ha egy szabad ember önmagát adta el rabszolgának.¹⁶⁶ Ekkor saját elhatározásából lemondva szabad státusáról, önmaga helyzete nem különbözött ezután a született, vagy a fogságba esett rabszolgákétól.¹⁶⁷ Ez a módszer azonban nem volt mentes a visszaélésektől, mivel később látjuk majd a *praetori edictumokból*, hogy sokan rabszolgának eladva magukat, megosztottak a vételáron, majd szabadságper útján vissza szerezték korábbi statusukat.¹⁶⁸ Azonban a *praetor* esetükben megtagadta a keresetet és így büntetésből valóban rabszolgák maradtak.¹⁶⁹ Ezen a rosszhiszemű nyereszkezdesen kívül, azonban sokak, egy minimális létbiztonság elérését és a kiemelkedés lehetőségét látták az önmagukat rabszolgának való eladásban.¹⁷⁰

¹⁶⁴ Takács Levente – Gacsal Dóra: i. m. 58 o.

¹⁶⁵ Pólay Elemér: Jogösszehasonlítás és antikvitás. Jogtudományi Közlöny, 1985 október. 10. szám. 605 o.

¹⁶⁶ Bozóky Alajos: i. m. 121 o.

¹⁶⁷ Takács Levente – Gacsal Dóra: i. m. 59 o.

¹⁶⁸ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 214 o.

¹⁶⁹ Földi András és Hamza Gábor: u. o.

¹⁷⁰ Takács Levente – Gacsal Dóra: u. o.

Utolsó és egyben igencsak sokrétű módja a rabszolgává válásnak, a büntetésből rabszolgává lett emberek csoportja. Igen sok esetet határoz meg a római jog, amikor a római polgár elveszíti szabadságát büntetesként, ennek oka legtöbbször bűncselekmény elkövetése volt, de ismerünk egyéb élethelyzeteket is, amiket hasonlóan szankcionáltak. Kezdetben a tolvajok, a katonaszökevények, a fizetéképtelen adósok, valamint a magukat *census* vagy katonai szolgálat alól kivonók büntetése volt, akiket külföldre adtak el rabszolgának.¹⁷¹

Később, a császárkorban azokat is hasonlóan büntették, akiket halálra, kényszermunkára, vagy állatviadalra ítélték, esetükben az állam rabszolgáivá váltak és vagyonuk is az államra szállt.¹⁷² De a korábban emlegetett önmagukat csalárdul eladók, vagy a *SC Claudianum* rendelkezése által rabszolgaságba taszított nők esetében is büntetesként váltak rabszolgákká.¹⁷³

4. Rabszolgaság megszűnése

Ha pedig megvizsgáltuk az előzőekben azt, hogyan válik valaki rabszolgává, most vegyük azt szemügyre, hogyan szabadulhatott valaki a szolgaság mind tényleges, mind jogi béklyóiból. Hogy valakinek a rabszolgai állapota megszűnhessen kezdetben, csak tulajdonosa akaratából, felszabadítás útján volt lehetőség.¹⁷⁴ A felszabadítás, vagyis *manumissio* a gazda egyoldalú akaratnyilvánítása, mellyel személylé avatja rabszolgáját.¹⁷⁵

¹⁷¹ Bozóky Alajos: u. o.

¹⁷² Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 115 o.

¹⁷³ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: u. o.

¹⁷⁴ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 215 o.

¹⁷⁵ Vécsey Tamás: i. m. 133-134 o.

Ezt az akaratnyilvánítást, meghatározott formában kellett megtenni, a régi római civiljogi ügyletekre jellemző jelképes és ünnepélyes alakszerű jogügylet formájában képzelhetjük ezt el. Egy színleges per, a *manumissio vidicta* keretei között zajlott a felszabadítás, melyben egy, a felszabadítani szándékozó gazda bizalmi embere, a szabadságper kertében, a *praetor* előtt pálcáját a rabszolgára téve kijelenti, hogy az szabad ember, mire válaszul az ura eleresztette kezéből addigi szolgáját, és a *praetor* kinyilvánította annak szabadságát.¹⁷⁶

Az így felszabadított szolgák nem csak elnyerték a szabadság statusát, de még római polgárjogot is szereztek. Azonban megjegyzendő, hogy az így szabadságot és polgárjogot szerzők, nem váltak egyenlőkké, a már szabadnak születettekkel, sőt még elnevezésükben is megkülönböztették őket, míg az előbbieket *libertine* neveztek, utóbbiakat *ingenuine*nek, valamint elnevezésükön túl különbséget téve jogaik és kötelezettségeik is különbözőek voltak.¹⁷⁷ Továbbá azt is meg kell említeni, hogy a felszabadítás, csak akkor lesz teljes civiljogi hatályú, ha ezt római polgár teszi, ugyanis a felszabadított jogállása az addigi uráéhoz fog igazodni, tehát a *latinus* vagy *peregrinus manumissor* esetén, szabadosa is ezt nyeri el.¹⁷⁸ A *manumissio* ezen módja egyértelműen a legünnepélyesebb, de léteztek ezenkívül egyéb, a régi civiljog által elismert módok is. Ezek a rabszolgatartó utasítására való bejegyzés a polgárok lajstromába *census* alkalmával, illetve a *manumissio testamento*, mikor is a tulajdonos érvényes végrendeletében, az előírt szavakkal szabadítja fel rabszolgáját.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 215 o.

¹⁷⁷ Földi András és Hamza Gábor: u. o.

¹⁷⁸ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 115 o.

¹⁷⁹ Bozóky Alajos: i. m. 123 o.

A kései köztársaság korában a *praetori* jog kialakított egyéb felszabadítási módokat is, ezek azonban nem jártak olyan joghatással, mint az előbb felsorolt civiljogi *manumisiok*. Ilyen módok voltak a barátok előtti elismeréssel, a szabadságlevél kiadása útján, valamint a rabszolgának az úr asztalához ültetésével történő felszabadítások.¹⁸⁰

Az így felszabadítottak rabszolgák maradtak továbbra is, nem váltak szabaddá, csak olyan személyé, aki jogosult tartós, vissza nem vonható szabadságban élni (*in liberta esse*).¹⁸¹ A jog szerinti *status libertatis* csak a *principatus* eleji *lex Iunia Norbana* következtében szerezték meg, azonban csak alsóbb rendű polgári statust jelentett ez.¹⁸²

A tulajdonos akaratán túl, a törvény rendelkezéséből kifolyólag is el lehetett nyerni a szabadságot. Ezek megjelenése főleg a császárkorban volt jellemző. Esetei között említhetjük, az öreg, beteg rabszolga kitételét, ha a rabszolga 20 évnél tovább élvezte jóhiszeműen a szabadságot, ha feljelentette ura gyilkosát,¹⁸³ illetve a *Iustinianusi* jog szerint, ha a világi papok vagy szerzetesek közé felvételt nyert.¹⁸⁴

Mint láthattuk igen sok módja volt annak, nem is tartottam fontosnak az összeset felsorolni, hogy egy rabszolga elnyerje a szabadságot. Ennek kapcsán felmerülhet bennünk a kérdés, vajon miért volt szükséges, ilyen részletesen szabályozni, ezt a jogintézményt. A válasz erre egyszerűen lehetne csak annyi, hogy gyakran fordult ez elő, nagy számban szabadították fel az urak rabszolgáikat. Ennél azonban jóval összetettebb ennek magyarázata. Először is a téma kutatóinak álláspontjai is nagyban eltérnek sokszor. Ennek oka abban gyökerezik,

¹⁸⁰ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 215 o.

¹⁸¹ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 116 o.

¹⁸² Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: u. o.

¹⁸³ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 215 o.

¹⁸⁴ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 115 o.

hogy a mai napig nem tudunk, sőt pontos számadatokat soha nem is fogunk tudni, sem a rabszolgák arányáról a társadalomban, sem, hogy mekkora számban történtek felszabadtások. Azonban történelmileg bizonyított tény, az *Augustus* korában tömeges mértékeket öltő rabszolgafelszabadtások, és azok politikai veszélye a társadalomra, mivel ezek oly méreteket öltöttek, hogy féltő volt a rabszolgaállomány drasztikus csökkenése és a nagyvárosi proletariátus tömegeinek további duzzadása.¹⁸⁵

Ezt a tendenciát csökkenető korlátozás volt a már korábban említett *lex Aeilia Sentia*, valamint a végrendeleti felszabadtásokat korlátozó, *lex Fufia Caninia*.¹⁸⁶

Ezt megértve, azonban még mindig ott lebeg a kérdés, miért engedték szabadon saját tulajdonukból az urak a rabszolgáikat. Ennek okai gazdasági, illetve emberi tényezők között keresendők. Egyrészt a rabszolgák könnyebben belenyugodtak sorsukba a szabadság reményében, kevésbé szóttek másféle terveket annak elérése céljából, másrészt ez a remény jobb munkateljesítményre és uruk felé tanúsított engedelmes magatartásra készítette őket.¹⁸⁷

De gyakran fordult elő, hogy hű szolgálkat jutalomból, ajándékozták meg szabadsággal, hiszen bár jogilag dolognak tekintették szolgálkat és a társadalom velejárójának a köztük lévő különbséget, nem volt érzelmektől mentes az úr és szolgálja kapcsolata, gyakran alakultak ki baráti, szerelmi viszonyok ilyen helyzetekből. Gyakran megtörténhetett, hogy kettejük között vérségi kapcsolat is fennált, például, ha rabnőjétől született gyermeke. De a hiúság, illetve a presztízskérdés is gyakran szerepet játszhatott, ugyanis a rómaiak

¹⁸⁵ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 116 o.

¹⁸⁶ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 117 o.

¹⁸⁷ Takács Levente – Gacsal Dóra: i. m. 64 o.

fontosnak tartották, hogy haláluk után a felszabadítottainak népes serege kísérije korábbi urukat utolsó útján.¹⁸⁸

5. Felszabadítottak

Előzőekben a felszabadítás kapcsán, megismertük annak módjait és okait, de eredményéről még keveset szoltam. Érintőlegesen már volt szó a felszabadítottak helyzetéről, azonban mint fentebb láthattuk, igencsak tömeges jelenség volt, hogy az emberek a *libertii* elnevezéssel éltek életüket. Vizsgáljuk hát meg kicsit tüzetesebben is társadalmi, illetve jogi helyzetüket.

A felszabadítás ellenére, ugyanis szabadságuk több szempontból korlátozott volt, jogképességük mind közjogi, mind magánjogi értelemben csökkentett volt a szabadnak születettekhez képest. Előbbire példaként a politikai jogokból való egyfajta kirekesztettsége ad jellemzést, hogy csak aktív választójoggal rendelkezettek, míg az utóbbira a *senatori* rangú személlyel való házassággötés tilalma példázza jogképességeik korlátozását.¹⁸⁹

Ezek a korlátozások, azonban az idő előre haladtával megnyihültek, és a császárkorban ezek a különbségek szinte el is tűntek szabadok és felszabadítottak között.¹⁹⁰

A *libertinusok* helyzetét és szabadságának korlátozását, azonban a *ius patronatus* határozta meg legnagyobb mértékben. *Ius patronatus* alatt a felszabadított és az őt felszabadító korábbi ura, mint *patronus* közötti függőségi viszonyt érthetjük.¹⁹¹ Ugyanis a *manumissio* tényével jogilag nem szakad el egymástól ez a két fél, mivel a felszabadítás során tett hűségeskü továbbra is egyfajta függőségi viszonyt tart fenn

¹⁸⁸ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 116 o.

¹⁸⁹ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 216 o.

¹⁹⁰ Szabó Béla: *Civis Romanus*. i. m.

¹⁹¹ Bozóky Alajos: i. m. 127 o.

közöttük. Ez a viszony pedig, csak a *libertinus* halálával fog megszűnni, de meg kell jegyezni, hogy a *patronus* oldalán, addig ez örökösire át száll.¹⁹²

Ez a különös családjogi jellegű kötelezettség túlnyomóan a *patronus* javára biztosít előnyöket, de egyfajta biztonságot is teremt a *libertinus* javára.¹⁹³ A *ius patronatus* alapján, a felszabadított a *patronusa* nevét viselte továbbiakban, és a neki való engedelmisségen túl, ingyenesen volt köteles kezelni annak vagyonát, ellátni bizonyos ügyeit, valamint különböző munkákra, szolgálatokra is kötelezheték.¹⁹⁴ A *patronus* és a *libertinus* egymásnak védelmet voltak kötelezőek nyújtani, és az elszegényedett vagy ínségben szenvedő másik felet eltartani voltak kötelesek. Ezeken túl a *patronust* végrendelet hiányában törvényes öröklési jog illeti *libertinusa* után, míg emellett gyámság illeti meg a serdületlen, nőnemű felszabadított felett.¹⁹⁵

III. RABSZOLGÁK SZEMÉLYÁLLAPOTA

1. A személyállapot ellentmondása

Az elkövetkezőkben pedig vizsgáljuk meg a római rabszolgák személyi jogi jogállását a római jog saját eszközével, vagyis a személyállapotok szempontjából való megközelítéssel. Ennek megtétele azonban nem egyszerű feladat a rabszolgai állapot és a személyállapot ellentmondása végett. Ezért fontosnak tartottam először elhelyezni a témát, mind időben, mind térben, valamint bemutatni a gondolatmenet megértéséhez szükséges jogi fogalmakat,

¹⁹² Földi András és Hamza Gábor: i. m. 216 o.

¹⁹³ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 117 o.

¹⁹⁴ Hoffmann Pál: i. m. 636 o.

¹⁹⁵ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 117 o.

amelyek ismerete nélkül nehézkes lenne annak megértése. Az ellentmondás lényege pedig abban rejlik, hogy a római jog szerint:

„A személyek jogának főfelosztása az, hogy az emberek vagy szabadok vagy rabszolgák.”¹⁹⁶ Ez a jogtétel annyira jelentős a római jog szempontjából, hogy *Iustinianus* császár *Institutioinak* mindjárt az elején ezt olvashatjuk a személyi jogról. Ez azért hatalmas jelentőségű, mivel a korábban áttekintett jogtörténeti fejlődés, a jog folyamatos humanizálódása, a keresztény tanítások hatása és a rabszolgák tényleges helyzetének javulása ellenére, mindvégig fenntartotta a római jog a rabszolgaság intézményét.

Ennek következménye, hogy a mai modern jogrendektől eltérően, a római jog nem garantált mindenkinek egyaránt azonos és egyenlő jogképességet, hanem a három status megléte alapján megkülönböztetett embereket, a teljes jogképességgel rendelkezéstől, különböző tényezők miatt, a jogképesség teljes nélkülözéséig.

A legnagyobb különbséget pedig, a szabadsággal nem rendelkező emberek jogilag dolognak minősülnek, nem jogalanyok. Tehát a rabszolgák személyállapotának vizsgálata a jog ezen *summa divisioja* alapján nem lehetséges, ugyanis hogyan vizsgálhatnánk a rabszolgák személyállapotát, ha a jog nem ismeri el őket személynek. Hogyan vizsgálhatnánk a rabszolgák *statusát*, ha az első *status*, a *libertatis* hiánya miatt, ezen állapotok egymásra épülése, vagyis a további *statusok*, így a *civitas*, vagy a *familiae* vizsgálata sem lehetséges jogi szempontból, mivel pont, hogy a jog mondja ki ezek nemlétét.

Azonban érezhetjük az eddig megismertek alapján, hogy ezt a kérdést nem zárhatjuk le ilyen egyszerűen, a fentebb leírt példákat,

¹⁹⁶ Iustinianus Császár *Institutiói* négy könyvben. Első könyv III. A személyek jogáról

történeteket és fejlődéstörténetet olvasva és átgondolva nem jelenthetjük ki ilyen egyszerűen, hogy azok az emberek, nem voltak emberek.

Nem jelenthetjük ki olyan egyértelműen, hogy valamilyen szinten nem lehet mégis értelmezni ezeket a *statusokat* a rabszolgák esetében. Ugyanis bár dolognak minősítették a rabszolgákat, emberi mivoltukat, azonban mégis elismerték. Ebből kiindulva pedig, véleményem szerint bár, *de iure*, jogtárgynak minősítették őket, de facto mégis értelmezhetjük jogképességüket.

Ezzel a gondolattal természetesen nem én játszottam el először és nem is egyedi elgondolás, hiszen már többen foglalkoztak vele, körüljárva ennek a mondhatni anomáliának a kérdéskörét. Most megpróbálok a már korábbi, igen széles időspektrumban dolgozó történészek, jogászok, szociológusok gondolatain gyarapodva, az ő meglátásaik, a történelmi tények és a saját tudásom alapján néhány olyan esetet hozni a rabszolgák életéből, ahol jogképességük hiánya ellenére, *quasi* alanyai voltak a jognak. Vagy akár mondhatnánk, hogy ők egyszerre voltak jogalanyok és jogtárgyak is.

Megjegyzem csak a jogképesség meglétét vizsgálom ezekben az esetekben, de arra alapozva, hogy cselekvőképességük adott volt, azzal felruházta őket a jog. Bár erről vannak eltérő vélemények is,¹⁹⁷ de a többségi vélemény, illetve saját meglátásom is cselekvőképességgel felruházottnak tartja a rabszolgákat. Ami kissé ellentmondásosnak tűnhet jogképesség hiányában.

2. A *ius commercii* és a *peculium* kérdésköre

Mindezek fényében vizsgáljuk meg tüzetesebben először is a vagyoni jogi képesség kérdéskörét, összehasonlítva egy átlagos római *pater familias*nak, az ő serdült, még meg nem házasodott fiának és a

¹⁹⁷ Hoffmann Pál: i. m. 329 o.

család rabszolgájának jogait. A *ius commercii*, mint a szabad római polgárok vagyoni jogi képessége adott alapot a különböző tulajdonszerzési és kötelmi ügyletek megkötéséhez.

Így tétélezzünk fel egy egyszerű szituációt, és képzeljük bele magunkat mind a három szereplő helyzetébe, miközben mondjuk vásárolnak a fórumon. Tegyük fel, hogy a családapa, a földművelésből élő szerény, de saját földtulajdonnal rendelkező római polgár kora reggel kimegy a piacra, hogy haszonállatot vásároljon a földeken való munkához. Talál is egy megfelelő ökröt igavontatáshoz, megegyeznek a vételárban és a megfelelő jelképes eljárásnak eleget téve, megtörténik az adásvétel. Később a fia is útba ejti a fórumot, éppen sorozáshoz közeli korban van már, így apja engedélyével és utasítására megy, hogy katonai felszerelést vásároljon magának a következő háborúra készülve. Miután megtalálja a rá illő sodronyíngot és egy kézhez álló *gladius*, ő is megvásárolja a maga felszerelését. Mindkettőjük előtt, azonban már hajnalban a ház rabszolgája is itt járt és megvette az aznapi étekhez való alapanyagokat. Ruhája egyszerű tunika volt, nem különbözött a többi polgárétól, de sebei, testtartása és viselkedése elárulták, hogy rabszolga ugyanúgy, mint egyébként a legtöbb ilyenkor vásárló. Mégsem érdekelte ez az árusokat, ugyanúgy megalkudtak az árban és az árban és ugyanúgy megtörtént az adásvétel, jogügylet jött létre kettejük között is.

Azt a groteszk lehetőséget pedig már nem is fejtegetem, hogy akár a rabszolgát is küldhették volna, hogy vegyen egy másik rabszolgát, hiszen erre is sor került nemegyszer.

Feltehetjük a kérdést, hogyan történhetett mindez, hiszen egy rabszolga, egy tárgy, ugyanúgy tudott vásárolni a kereskedőnél, mint a szabad polgárok, minden különbség nélkül.

Nézzük, milyen választ ad erre a római jog. Az egyértelmű, hogy a családapa, mint szabad római polgár vagyonának tulajdonosa, amit felhasználhat kedve szerint és az is életszerű, hogy az ő szabad fia

is saját jogán vásárolhat apja pénzéből, azonban rabszolgájuk is vásárolt az apa vagyonából. Először is válasszuk el kétfelé a gondolatmenetet, a cselekvőképesség és a vagyoni jogi képesség mentén. Ez az ellentmondásos helyzet nagyon jól példázta, hogy egy rabszolga is lehet cselekvőképes, hiszen az áruk megvételekor elengedhetetlen tulajdonjog megszerzésének képessége és ne higgyük azt, hogy csak ilyen apró esetekben jártak el uraik helyett szolgálk. Távolsági kereskedelmet folytathattak, egész boltoknak, üzemeknek földbirtokoknak lehettek intézői. Miközben a rabszolgák saját cselekedeteivel szerezhettek uraiknak jogokat, vagy akár követeléseket is. Továbbá meg kell jegyezni, hogy nem véletlenül egy hatalom alatti családtag szerepelt az előző történetben harmadik szereplőként, ugyanis hiába volt a fiú szabad római polgár cselekvőképesség szempontjából ugyanabba a kategóriába tartozott, ebben az esetben, mint a rabszolga. Minden szerzése a családfőnek volt beszámítható, így többek között ez is, mindaddig amíg családi jogilag önálló nem lett.

Ez a sajátos szemlélet és jogi megoldás igencsak jellemző a római jogra, de egyben jól példázta a rabszolgák jogalanyiségének *quasi* létét, a cselekvőképesség elismerése által.

Most pedig nézzük a másik oldalát ennek a példázatnak, a vagyoni jogi oldalt. Bár a rabszolgák *commercium* képtelenek voltak, mégis uruk engedélyével, és gyakran juttatásával rendelkeztek különvagyonnal, *peculiummal*.¹⁹⁸ Hasonlóan az előzőkehez, a *pater familias* hatalma alá tartozó családtagok, nem rendelkeztek, ilyen különvagyonnal, csak ha elkülönített számukra a családfő. A *peculium* felett quasi rendelkezettek, azzal gazdálkodva jognyilatkozatokat tehettek, szerződéseket köthettek. Ennek a *peculiumnak*, nagy szerepe volt a rabszolgák saját maguk megváltásában, mivel ezt gyakran pénz

¹⁹⁸ Földi András—Szájér József: Római jogi reminiscenciák civilisztikai oktatásunkban. Jogtudományi Közlöny, 1985 július. 7. szám. 396 o.

ellenében teheték, ez volt az úgynevezett, *pretium libertatis*, amit ilyen módon saját maguk a vagyonukkal gazdálkodva tudtak előteremteni.¹⁹⁹ Főszabály szerint a családapá ezek fölött a különvagyonok felett rendelkezhetett, az ő vagyónának számított, belőlük jogosítva volt, azonban kötelezettségek nem terhelték, csak a hatalomalattit. Azonban a *praetori* joggyakorlat, kialakította az úgynevezett járulékos kereseteket, mivel úgy tartották méltányosnak, hogy a hatalomalattiak szerződéseiből kifolyólag, a rabszolgatartó is perelhető legyen bizonyos esetekben.²⁰⁰

Ebből megint csak fontos következtetést tudunk levonni, ugyanis megint azt látjuk, hogy egy jogokkal nem rendelkező rabszolga, vagyonnal rendelkezik, *ergo quasi* vagyonjogi jogképességgel van felruházva gazdája akaratából. Továbbá az is árulkodó erről a különvagyonról, hogy felszabadítás után, külön visszavonás nélkül ajándékképpen, a felszabadított tulajdona lesz, ettől kezdve már hivatalosan is.²⁰¹

Fel kell tennünk azonban a kérdést, a rabszolga önnön jogalanyiságából nyeri mindezen vagyonjogi képességeket, vagy pedig az ura származtatja rá ezeket? Kiábrándítónak hathat, de a rabszolga viszonya csak gazdája tekintetében értelmezhető. Ezekben az esetekben nem saját maga aktív jogalanyiságát látjuk megvalósulni, hanem Farkas Lajos szavaival élve: „a rabszolga actualitásán látszó jogi fény nem önálló forrásból eredett, hanem csak az úr jogi alanyiságának visszaverődése.”²⁰² Sokkal inkább az urának jogképességét látjuk tükröződni rajta, akárcsak ahogy a Nap fénye visszatükröződik a Holdról. Így mindezek ellenére nem állítható, hogy értelmezhető lenne

¹⁹⁹ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 114 o.

²⁰⁰ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 407 o.

²⁰¹ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 114 o.

²⁰² Dr. Farkas Lajos: i. m. 133 o.

vagyonjogi szempontból a rabszolga személyállapota, vagy önálló jogképessége.

3. A *contubernium* kérdésköre

Most pedig vizsgáljuk meg a másik határmezsgyét, a családjogi és házassági viszonyokat. Azon belül is a sokszor vizsgált esetkör, a házasság, illetve az élettársi kapcsolat kérdését.

A szabad római polgárokat illette meg, a családjogi jogképesség, a *ius conubii*, ez képességet és egyben feltételt jelentett, az e joggal rendelkezőknek, az érvényes házasság megkötéséhez. A rabszolgáknak megint csak hangsúlyozva, hogy szabadság hiányában polgárjogi, így családjogi képességük nem lehetett, azonban nem mehetünk el az életközösség elismerésének kérdésköre mellett, amit hasonlóan szabályozott a római jog, mint a modern bejegyzett élettársi kapcsolatot, de persze több eltéréssel is. Ezt a fennálló élethelyzetet ugyanis a rabszolgák esetében is elismerték és külön jogi fogalommal illették. Úgy maradt ránk, mint a *contubernium*, vagyis a különnemű rabszolgáknak egymással fenntartott élettársi kapcsolata.

Ezt *connubium* képességük hiányában, nem minősítették házasságnak, azonban, pusztán tényként elismerték az adott élethelyzetüket.²⁰³ Ha először etimológiai szempontból vizsgáljuk, a *contubernium*, ha katonák vagy haszonállatok esetében használták együttélést jelentett, de ebben az értelemben quasi házassági viszonyt értelmesszük rabszolgák, vagy egy szabad és egy rabszolga között.²⁰⁴ Legálisan házasodni vagy családot alapítani, azonban leheltilen volt egy rabszolga számára a római jog szerint, sőt az általános családjogi értelmezések, mint az apa-fió vérségi kötelék is

²⁰³ Csoknya Tünde Éva, Jusztinger János, Pókecz Kovács Attila: i. m. 40 o.

²⁰⁴ M. I. Finley and Keith Bradley: Oxford Classical Dictionary-
contubernium article-

értelmezhetetlen volt.²⁰⁵ Gondoljunk csak a „*Quem patrem, qui servos est*” példájára, egy tényleges rabszolga család jogilag csak annyira tartozott össze, mint az egymást még akár sohase látott szolgatársaik. Olyannyira volt embertelelen ez a szabályozás, hogy az egyetlen kapcsolat, ami a rabszolgák között létezett az az anya-gyerek kapcsolat volt, de ez is csak abban az értelemben véve, hogy az újszülött gyerek is a rabszolgatartó vagyonát gyarapította ezáltal.²⁰⁶ Azonban, ami megint csak a rabszolgák meghasonlott szabályozását mutatja, ha *manumissio* által felszabadították mondjuk az előbb példának hozott anyát és fiát, az eddig csak tényként létező, ám jogilag el nem ismert vérségi kapcsolat, már jog általi köteléket is fog jelenteni.²⁰⁷ Érvényesülni fognak a különböző családi jogi viszonyok, anya és gyereke között. Sőt tovább menve, bár ez groteszk példa, de nem házasodhatnak össze felszabadításuk után anya és fia, mint szabad polgárok, mivel a római jog abszolút házassági akadálnak tartotta az egyenesági leszármazást.²⁰⁸ Ezekon végig tekintve láthatjuk, hogy ez a látszólagos jogi elismerés, megint csak egy olyan szabályozási területe a római jognak, ami elismeri a rabszolga emberi mivoltát, azonban szándékosan megkülönbözteti a többi szabad embertársától.

IV. A RABSZOLGA FOGALMA

Már rengeteg szó esett eddig a rabszolgákról, vizsgáltuk őket történelmi, szociális és többféle jogi szempontból is, azonban mint

²⁰⁵Keith R. Bradley: Roman Slavery and Roman Law 485. o. *Historical Reflections / Réflexions Historiques* Vol. 15, No. 3, Historical Reflections Reflexions Historiques. 1988.

²⁰⁶ M. I. Finley and Keith Bradley: Oxford Classical Dictionary-contubernium article

²⁰⁷ Keith R. Bradley: i. m. 486. o.

²⁰⁸ Keith R. Bradley: u. o.

fogalom, mint egy egységes definíció alá besorolt, leíró fogalom nem lett meghatározva eddig a dolgozat során. Többféle néven és leírással tüntettem fel eddig őket, de most nézzük meg, hogyan jelenik meg a rabszolga fogalma a római jogban. Majd múltat és jelent egymáshoz közelítve vizsgáljuk meg, hogyan szabályozták az antik és a modern korban ezt, hátha ennek egymás mellé állítása segít annak megválaszolásában, mennyire alanya, vagy inkább tárgya a jognak a rabszolga.

„A rabszolgaság pedig a *ius gentium* intézménye, mely által valaki más hatalmának vettetik alá a természet ellenére.”²⁰⁹ Elemezzük a talán leginkább hitelesnek mondható forrást, a *Iustinianusi Institutiók*ban szereplő rabszolgaság intézményét leíró definíciót részletesebben. Áruklodó, hogy nem, mint egyénre utalva nevezi meg a rabszolgákat, hanem mint rabszolgaság hivatkozik rájuk, ezzel is inkább a tárgyi mivoltukat kiemelve. A *ius gentium* intézmények való hivatkozás is érdekes téma, de egy másik irányba és igen messzire vezet úgy, mint honnan származik a rabszolgaság, mi volt előbb a rabszolga, vagy a jog, etc.

Ellentétben a más hatalmának vettetik alá már sokkal lényegesebb megállapítás témánk szempontjából, ugyanis ez adja a rabszolgaság lényegét, mivel más hatalma alatt van, ura gyakorol felette tulajdonosi hatalmat. Kiegészítésként pedig hozzá toldja, hogy mindez a természet ellenére létrejött állapot, mindezzel utalva a rabszolgák emberségtől való megfosztásának lehetetlenségére és arra, hogy az ember eredendően szabad.²¹⁰

Talán jobban átérzhetjük ezt a gondolatot egy *Ciceronak* írt levél olvasása közben: „Még a rabszolgáknak is megvan a szabadságuk

²⁰⁹ Iustinianus Császár *Institutiói* négy könyvben. Első könyv III. A személyek jogáról

²¹⁰ Keith R. Bradley: i. m. 485. o.

ahhoz, hogy reményt, félelmet, örömet, vagy szomorúságot érezzenek saját maguk sugallatára és ne valaki máséra.”²¹¹

Láthatjuk, hogy nem túl kimerítően, részletekbe menően definiálta ez a szabályozás a rabszolgákat, hiszen lényegi elemként csak azt az állapotot rögzíti, miszerint más hatalma alá tartozik. Azonban tovább nem részletezi, valószínűleg a rabszolgák kimeríthetetlenül sokféle körülményeire tekintettel, csak a közöttük lévő viszony magját, a hatalom jellegét emeli ki.

Hasonlóan definiálta a rabszolgaságot Orlando Patterson, aki folyamatos és erőszakos hatalomnak nevezi a rabszolgaságot elidegenített és megbecsztelenített emberek felett.²¹² Igaz ő más kontextusban és a közelmúltban vizsgálta a témát, valamint ezt a hatalmat más aspektusból közelítette meg, mivel a hatalom jellegét ebben az esetben elkülönítette a tulajdonjogtól, arra hivatkozva, hogy egyes kultúrákban a feleség vagy a gyerekek a mai napig tulajdonnak számítanak, anélkül, hogy rabszolgák lennének.²¹³ A rabszolgai állapotot (*social death*) szociális, közösségi halálnak nevezte, ami igencsak találó mind a modern, mind a római kori rabszolgaságra nézve. Gondoljunk csak a kicsivel fentebb vizsgált családjogi kérdésre, ahol a rabszolganak a saját családjával sem lehetett szociális kapcsolata, viszonya, amíg nem rendelkezik a szabadság állapotával, de esetleges felszabadítása után, mondhatni feltámadnak ezek a szociális kapcsolatok és közösségileg is élőnek, elismert személynek fog számítani.

Mindezek után pedig vizsgáljuk meg a jelenlegi szabályozását, illetve fogalmát a rabszolganak. A mai modern jogi közegben egy nemzetközi egyezmény, *1926. évi Rabszolgaság egyezmény* lehet

²¹¹ Keith R. Bradley: u. o.

²¹² Orlando Patterson: *Slavery and Social Death. A Comparative Study*, With a New Preface. 2018.

²¹³ P. Franklin *The Journal of Negro History* 212. o. Vol. 68, No. 2 1983. Review of *Slavery and Social Death* by Orlando Patterson.

leginkább irányadó számunkra, amit Magyarországon is kihirdettek és így fogalmaz: „A rabszolgaság az egyénnek az az állapota vagy helyzete, amelyben felette a tulajdonjognak ismérveit vagy egyes ismérveit gyakorolják.”²¹⁴ Itt már egy előre lépést látunk, abból a szempontból, hogy kiemeli az egyént, mint alanyt, aki felett tulajdonjogot, vagy egyéb ahhoz hasonló módon hatalmat gyakorolnak. A tulajdonjogi megközelítésre a minél szélesebb körű szabályozás miatt van szükség, ugyanis, ha részletekbe menően szabályoznának, csökkenhetne egy tágabb fogalom által a nyújtott jogvédelem lehetősége.²¹⁵ Hiszen ez a nemzetközi egyezmény a rabszolgaság tilalmazása végett lett létrehozva. Ha azt mondanánk erre mi szükség lehet, ma már nem aktuális a rabszolgaság tilalmazásának kérdése, hatalmasat tévednénk, amit a következőkben ki is fejték bővebben.

Mindezeket végig tekintve láthatjuk, hogy nem véletlenül mindig a tulajdonból kiindulva szabályozták a rabszolgaságot, akkor is, ha éppen elismerik a létét és akkor is, amikor tiltják. Ha azt vizsgáljuk, hogy mi a rabszolga, nézzük meg a jog kijelentéseit és álláspontját tisztán, minden körülmény és egyéb tévútra vivő tényező nélkül. Amennyiben ezt megteesszük ezt a két, előbb tárgyalt fogalmat láthatjuk magunk előtt, amik minden esetben a dolgokhoz hasonlóan szabályozzák a rabszolgákat. Ezt látva bármennyire is esik nehezünkre, nem láthatjuk másképpen a rabszolgákat, mint dolgokat, amik fölött valaki tulajdonjoggal rendelkezik, ezzel hatalma alatt tartva őket. A hatalom alatt tartása egy dolognak, pedig igen tág mozgásteret enged a tulajdonosnak, így azt is, hogy egy élő emberrel, jogtárgyként bánjon. Kedve szerint dolgoztathatja, eladhatja, utasíthatja, vagy akár meg is

²¹⁴ 1933. évi III. törvény a rabszolgaság tárgyában Genfben, 1926. évi szeptember hó 25-én kelt nemzetközi egyezmény becikelyezéséről. 1. cikk

²¹⁵ Gyurác Veronika: Modern kori rabszolgaság Nyugat-Afrikában. A modern kori rabszolgaság formálódó értelmezése 25. o. Budapest. 2019.

ölheti. Azonban itt jön a jog újra képbe, ugyanis emberségesnek tud mutatkozni a legemberségtelenebb körülmények között is, amikor gátat vet a féktelen uralomnak és megtiltja a kegyetlenkedést és ok nélkül való bántalmazást és még sorolhatnám mi mindent. Végző soron nem a jog volt kegyetlen, csak a korszellemnek megfelelő, inkább azok voltak embertelenek, akik másokkal kegyetlenül tárgyként bántak.

A római jogról általánosságban elmondhatjuk, hogy kategorikusan gondolkodó rendszer, amely legtöbbször konkrét fogalmakkal és jogelvekkel dolgozik. Mégis a római rabszolgákról való kutatásaim során jobbra inkább, mint a rabszolgaság tartalma, keletkezése, megszűnése, illetve a szolgálai jogviszony jellemzése szempontjából találtam leírásokat. Lehet, hogy ez csak felületességemnek köszönhető, de hiányoltam egy olyan konkrét a szolgaság tartalmi elemeit leíró fogalmat, amivel tömören összefoglalható a rabszolgaság. Éppen ezért látva az antik és a modern szabályozást, valamint jobban beleásva magamat a római jog és történelem mondhatni mélyebb berkeibe, éppen ezért bátorodnék egy saját rabszolga fogalmat alkotni a római jog rendszerén belül: A rabszolgaság/rabszolga pedig olyan emberi hatalom által létrehozott és jog által elismert állapota egyes személyeknek, amelybe emberi mivolta ellenére kerülhet és ezáltal tárgyakkal egyazon besorolás alá esve, más tulajdonának minősül, mindaddig amíg meg nem hal, vagy fel nem szabadul.

Ezzel a fogalommal legfőképpen a római jogi gondolkodás fő szabályait próbáltam összegyűjteni a rabszolgákról, középpontjában állítva a jogviszony lényegét, az emberek feletti, jog által elismert tulajdoni hatalmat.

V. MODERN KORI RABSZOLGASÁG

Mint ahogy előzőekben utaltam rá vegyünk, egy utolsó témát még végül terítékre és tegyünk egy kitekintést a rabszolgaság mai helyzetére. Azt hihetnénk, hogy az ókorral lezárult a rabszolgotartás kora, azonban ez korántsem igaz. A középkorban és az újkorban továbbra is létezett, gondoljunk csak a Római Birodalom tovább élésére, vagy a gyarmatosítás kori intézményes rabszolgotartásra. De az ipari forradalom alatti könyörtelen körülmények között robotló gyári munkások sem állnak messze a rabszolgaságtól.

De mi a helyzet a jelenkori állapottal? Előre bocsátom, hogy a következők fényében nem fog olyan elavult témának látszani a római jog eddig tárgyalt része és mindjárt aktuálisabbnak tűnik a téma számunkra. Elsősorban meg kell állapítani, hogy „a történeti és a modern kori rabszolgaság közötti legkézenfekvőbb különbség az, hogy ez utóbbit már nemzetközi egyezmények tiltják.”²¹⁶ A rabszolga egyezmény expanzív definíciója tökéletesen alkalmazkodik a modern rabszolgaság körülményeihez, minden olyan helyzetet lefed, ahol egy személy fölött úgy rendelkeznek, mintha dolog lenne.²¹⁷ A lényegi elhatárolás esetlegesen más, nem rabszolgaságnak minősülő viszonytól, ha hatalom kapcsolódik a birtoklás jogához egy személy esetében.²¹⁸

Feltehetjük a kérdést, mik ezek az egyéb viszonyok, amiktől el kell határolni a rabszolgaságot manapság? Ilyen például a kényszermunka, az adórszolgaság, a jobbágság, kényszerházasság vagy éppen az emberkereskedelem, amik nem kevésbé elítélendő

²¹⁶ Gyurácz Veronika.: A hatályos nemzetközi jog hiányosságai a modern kori rabszolgaság elleni védelem terén', *Külügyi Szemle*, 2015/3.:(3.) 36 o.

²¹⁷ Jean Allain and Robin Hickey: Property and Definition of Slavery. *The International and Comparative Law Quarterly* Vol. 61, No. 4. 2012. 936. o

²¹⁸ Jean Allain and Robin Hickey: u. o.

dolgok, azonban jogilag külön kategóriába sorolandóak, vagy esetleg a rabszolgaság egyes válfajainak tekinthetjük őket.²¹⁹

1. A rabszolgaság története

Ha a rabszolgaságról beszélünk be kell látnunk, hogy valószínűleg egyidős az emberiséggel. Mivel nem voltak írásos feljegyzéseink sokáig a történelem folyamán, így ezekről nincsenek pontos adataink, de talán a rómaiak álláspontja segíthet ezt elhelyezni időben, ugyanis felfogásuk szerint miután a hadvezérek rájöttek, hogy a hadifoglyokat inkább érdemes életben tartani és eladni, mintsem megölni, ez lehetett a rabszolgaság létrejöttének oka és kezdete.²²⁰

Vagyis annak a gazdasági érdeknek a felismerése vezethetett a rabszolgaság kialakulásához, hogy a legyőzötteket fel is használhatnánk saját vagyonunk gyarapítására. Nem tudhatjuk pontosan mikor keletkezett ez a felismerés az emberekben, de azt tudjuk, hogy már az ókori Mezopotámia, illetve Egyiptom kezdetleges államszervezetei is ismerték a rabszolgaságot.

Az antik rabszolgatartás római vonulatait már nem részletezném tovább, de megemlíteném, hogy az ókori görög városállamok sem maradtak el Róma mögött sorban, ha a rabszolgaságról van szó. A görög társadalmi berendezkedések és jogi rendszerek vizsgálata egy nagyobb volumenű munka lenne, ha ezek keretei között vizsgálnánk a rabszolgaságot, ez nem áll jelenleg szándékomban, de mindenképp figyelembe kell venni ennek létezését és későbbi hatásait is.

Tovább haladva a történelem fonalán, a Nyugat-Római Birodalom bukása után, annak romjain létrejövő barbár királyságok kevés hasonlóságot mutattak a hajdan dicső Rómával. Teljesen más volt

²¹⁹ Jean Allain and Robin Hickey: i. m. 937. o.

²²⁰ Iustinianus Császár Institutiói négy könyvben. Első könyv III. A személyek jogáról

kultúrájuk, szokásaik, társadalmi berendezkedésük, nem tudták kihasználni a fejlett római civilizáció hagyatékát, de alapvetően ekkor is létezett a különbség szabadok és rabszolgák között. Később a középkor folyamán megszilárduló feudális királyságok korában sem tekintettek minden alattvalót egyenlőnek. Egy középkori röghöz kötött jobbágy, aki munkával és egyéb szolgáltatásokkal tartozik ura felé, aki még bíraskodhat is felette, messze van a attól, hogy egyértelműen szabad embernek nevezhessük.

Az új fejezet akkor kezdődött az intézményes rabszolgaság történetében, amikor felfedezték Amerikát. A hatalmas területű, kis népsűrűségű, viszonylag fejletlen civilizációk és államok által uralt Újvilág rengeteg eddig ismert és ismeretlen kincset tartalmazott a felfedezők, majd később hódítók számára. A legelső gyarmatosító államok, mint a Spanyol és Portugál királyságok hamar leigázták és uralmuk alá hajtották Közép és Dél Amerikát, és sürgősen megkezdték azok kincseinek megszerzését. Ehhez azonban rengeteg élőmunkára volt szükség, amit természetesen nem maguk közül biztosítottak a gyarmatosító népek. Mivel az őslakosokat a hódítók, illetve nagyobb mértékben az ő általuk behurcolt betegségek megtizedelték, máshonnan kellett munkaerőt szerezni. És itt jött az újkori intézményes rabszolgaság megvalósulása, ugyanis Afrikából szállítottak fekete bőrű embereket rabszolgaként Amerikába, hogy ott halálukig dolgoztassák őket az ültetvényeken, farmokon és bányákban, mint rabszolgatartójuk tulajdonai. Ezek után több évszázadig Amerikának, „a szabadság földjének” történelmébe általános és elfogadott volt a kegyetlen körülmények között tartott, általában életük végéig dolgoztatott rabszolgák képe. Ezt később ugyan eltörölték, de megvalósítása nem volt egyszerű, gondoljunk csak az amerikai polgárháborúra, vagy a korábban rabszolga négerek megkülönböztetésére és szegregációjára.

Természetesen nem csak Amerikában alkalmazták rabszolgamunkát, vagy a rabszolgaság egyes formáit a gyarmatosítások során.²²¹

2. A *ius gentium* és a modern nemzetközi jog kapcsolata

A rabszolgaság történetét nem zárhatjuk le azzal, hogy az Amerikai Egyesült Államokban megszüntették a rabszolgaságot, valamint az Európában lezajló polgárisodás folyamatoként a legtöbb fejlett állam jogegyenlőséget garantált polgárainak. A gyarmatokon, illetve elmaradottabb országokban továbbra is jelen volt valamilyen formában a szolgaság.

Azonban, hogy megértsük az ennek felszámolásához vezető utat, hátrébb kell lépünk és meg kell vizsgálnunk a modern nemzetközi jog kialakulásához vezető eseményeket, aminek köszönhetően hatékony megoldásként létrejöttek olyan multilaterális nemzetközi egyezmények, amelyek felei hitet tehettek a rabszolgaság megszüntetése és betiltása mellett.

Már korábban is volt szó a nemzetközi jogról, így vegyük fel újra onnan a fonalat, és tekintsünk vissza a modern nemzetközi jog előképeire a *ius gentiumra* és a *ius fetialesra*.

Bár az ókori Rómában használt *ius gentium* részét képezte a háború és béke intézménye, valamint a követi tevékenység szabályozására is kiterjedt semmiképpen sem tekinthető egyfajta modern értelemben vett nemzetközi jognak. A kettő közötti kapcsolat a hasonló szabályozási körön kívül leginkább az elnevezésben rejlik, ugyanis a nemzetközi jog a *ius gentium* kifejezésből származtatható.²²² Ennek okát abban kereshetjük, hogy a középkor folyamán nem sok terminológia fejlődés következett be a témában, így az újkorban

²²¹ Az alábbiakat saját történelmi ismereteimre alapozva állítottam.

²²² Sulyok Gábor: Nemzetközi jog. [4] Internetes Jogtudományi Enciklopédia. <http://ijoten.hu/szocikk/nemzetkozi-jog> (2018)

születőben lévő nemzetközi jog tudománya kézenfekvő megoldásnak találta a hosszú múltra visszatekintő és szó szerinti jelentése okán könnyen adaptálható *ius gentium* kifejezést. Azonban tisztában voltak már ekkor is vele, hogy a jelentős mértékben magánjogi elemeket tartalmazó ókori és a szuverének közötti kapcsolatokat szabályozó újkori joganyag között kevés érdemi hasonlóság található, így a *ius gentium* elnevezés használata félrevezető lehet. Hogy ezt elkerüljék megkísérelték az elnevezés sajátos tartalma szerint megközelíteni a kérdést, és olyan elnevezéssel illeték, mint a *ius inter gentes*, vagyis a népek közötti jog. Azonban a *ius gentium* kifejezés továbbra is használatban maradt.²²³ Miután a latin nyelv háttérbe kezdett szorulni a tudományos életben, és elterjedté vált a saját nemzeti nyelven való tudományos értekezés, elkezdte a térhódítását az angol *law of nations*, a francia *droit des gens*, illetve a német *Völkerrecht*. Jeremy Bentham azonban elégedetlen volt a *ius gentium* széles körben elterjedt angol nyelvű fordításával és a *ius inter gentes* mintájára új elnevezést alkotott, ezzel létrehozva a ma napig leginkább ismert elnevezést, ez lett az *international law* vagyis a nemzetközi jog.²²⁴

Láthattuk a kapcsolatot a *ius gentium* és nemzetközi jog között, azonban, hogy megértsük miért fontos nekünk mindez a rabszolgaság történetében, de legfőképpen a rabszolgaság tilalmazásának létrejöttében, látnunk kell a modern kor nemzetközi jogának legjelentősebb vívmányait és változásait. Hogy jobban megérhessük a modern nemzetközi jog mibenlétét, akkor annak talán legnagyobb vívmányaira, a nemzetközi szervezetekre és a többoldalú nemzetközi egyezményekre kell fordítanunk a figyelmünket. Ha a XX. századra tekintünk, rengeteg olyan jelentős diplomácia és külpolitikai esemény zajlott, amelyet előtte sohasem látott még a világ. Az egyre fejlettebb és

²²³ Sulyok Gábor: Nemzetközi jog. [6]

²²⁴ Sulyok Gábor: Nemzetközi jog. [8]

kifinomultabb államközi kapcsolatoknak köszönhetően egyre gyakrabban kerültek megtartásra szuverének között konferenciák, gondolhatunk itt a hágai békekonferenciákra, ahol sokoldalú nemzetközi szerződések megkötésére is sor került. Természetesen nem ekkor alkalmaztak először ilyen egyezményeket vagy konferenciákat, de jelentőségük megnövekedése mindenképpen erre a korszakra tehető.²²⁵

Továbbá fordulópontnak nevezhetjük az első világháború lezárását követően létrejött Nemzetek Szövetségét. Ami egy szuverének által alkotott általános hatáskörű nemzetközi szervezet, amelynek célja az volt, hogy megakadályozza egy újabb háború kitörését a viták békés rendezésének eszközeivel, valamint az államok békés együttműködésének megszervezése.²²⁶

Sajnos a Nemzetek Szövetsége nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, mivel nem sikerült meghatározó befolyást gyakorolni, bár tagadhatatlan sikereket értek el a menekültjog, a szerzői jogvédelem, vagy a munka világában érvényesülő jogvédelem területén, mégsem tudta elérni elsődleges célját, a béke fenntartását a világban és az újabb háború elkerülését.²²⁷

A második világháború lezárása után aláírták az Egyesült Nemzetek alapokmányát, ezzel létrehozva egy új világszervezetet, ami a háború utáni világrend központi nemzetközi intézményévé vált. Az ENSZ céljai között szerepel az, ahol elődszervezete elbukott, a jövő nemzedékeinek megmentése a háború borzalmaiktól, a fegyveres konfliktusok lehetséges elkerülése. Valamint aláírói hitet tettek „az alapvető emberi jogok, az emberi személyiség méltósága és értéke, a férfiak és nők, valamint a kis és nagy nemzetek egyenjogúsága

²²⁵ Kovács Péter: i. m. 41 o.

²²⁶ Kovács Péter: i. m. 42 o.

²²⁷ Kovács Péter: u. o.

mellett.²²⁸ Bár nem mondható tökéletesnek az ENSZ működése, hiszen a nagyhatalmi politika árnyékot vet annak minden részére, mégis eddig sikerült elkerülni egy világ méretű háborús konfliktust békés vitarendezési módszerekkel. Valamint nem feledkezhetünk meg az ENSZ szerveinek és egyes szakosított szerveinek nemzetközi szerződéseket kidolgozó szerepéről sem, hiszen nagymértékben javították emberek millióinak a helyzetét szerte a világon.²²⁹

3. Rabszolgaság a nemzetközi jog tükrében

Annak bizonyítása érdekében, hogy jelentős mértékben meghatározták a modern világ képét az ilyen nemzetközileg elfogadott többoldalú szerződések, vegyük számba ezek közül a legfontosabbakat a rabszolgaságra és az emberi szabadságra tekintettel.

Elsőként lehetne megemlíteni a többtől nagyban eltérő és kevés eredményt hozó 1815-ös bécsi kongresszus záróokmányában található említést a rabszolgaság tilalmáról. Mivel ezen a kongresszuson a napóleoni háborúk után való nagyhatalmi területi rendelkezések voltak inkább hangsúlyosak, nem is lett komoly eredménye a rabszolgaság megszüntetésére nézve, de mindenesetre ezt nevezhetnénk az első nemzetközi okmánynak, ahol megjelenik a rabszolgaság eltörlésének kérdése is.²³⁰

Az első jelentős előrelépés a témában a Nemzetek Szövetségének égisze alatt következett be, amikor is 1924-ben felállították Rabszolgák helyzetével foglalkozó ideiglenes bizottságot. Ennek a bizottságnak köszönhetően került megszövegezésre a már korábban említett 1926-os genfi Rabszolgaság egyezmény.²³¹ Mivel már korábban elemeztem az

²²⁸ Kovács Péter: i. m. 46 o.

²²⁹ Kovács Péter: i. m. 46-47 o.

²³⁰ Gyurácz Veronika: Modern kori rabszolgaság Nyugat-Afrikában 83. o.

²³¹ Gyurácz Veronika: u. o.

egyezmén által használt rabszolgaság fogalmat, így ez már nem szükséges, azonban ehhez adalékként hozzátartozik, hogy ez még a XX. század elejének politikai erőviszonyait tükrözi, mivel a gyarmattartó országok véleménye visszatükröződik az egyezményen és az ekkor létrehozott rabszolga fogalmon. Valamint további gyenge pontja az egyezménynek, hogy nem hoz létre nemzetközileg elismert szankciórendszert, így nem volt lehetőség az ezalapján való kikényszerítésre.²³² Azonban mindenképp pozitívnak értékelendő az egyezmény létrehozása, és a részes felek vállalása, hogy határaiton belül intézkedéseket hoznak a rabszolgaság felszámolása és megelőzése érdekében. Továbbá elsőként állapodtak meg a világon, hogy a szerződő felek kimondják a rabszolgaság és a rabszolga-kereskedelem tilalmát.²³³

A következő mérföldkövet pedig az ENSZ keretei között alkották meg, a Közgyűlés által 1948-ban elfogadott Emberi Jogok egyetemes nyilatkozatának képében. Az igazi különbséget az egyén védelmét garantáló nemzetközi egyezmények jelentették, amelyet az univerzális alapokra helyezett nemzetközi intézmény hozott létre és ellenőrizte végrehajtását.²³⁴

„Senkit sem lehet rabszolgaságban vagy szolgaságban tartani; a rabszolgaság és a rabszolga-kereskedelem minden formája tilos.”²³⁵ Az Emberi jogok egyetemes nyilatkozatában való jelenléte a rabszolgaság tilalmának azért hatalmas előrelépés az eddigiekhez képest, mivel így a nemzetközi *ius cogens* normájának tekintendő. Ennek értelmében a rabszolga mentes élethez való jog abszolút normaként van jelen a nemzetközi jogban, valamint rabszolga tartása emberiesség ellenes

²³² Gyurác Veronika: i. m. 84. o.

²³³ Gyurác Veronika: u. o.

²³⁴ Gyurác Veronika: u. o.

²³⁵ Emberi jogok egyetemes nyilatkozata 4. cikk. Elfogadva és kihirdetve az ENSZ Közgyűlésének 217 A (III) határozata alapján, 1948. december 10-én

bűncselekménynek számít, ezzel a Nemzetközi Büntetőbíróság kompetenciájába tartozva.²³⁶ További támogatást kapott még a rabszolgaság tilalma az 1966-ban elfogadott Gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezségokmánya, illetve a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya által, amely kiegészült a szolgaság és a kényszermunka tilalmával is.²³⁷

Összességében láthatjuk, hogy a nemzetközi jog hatalmas előrelépést és talán kellő megoldást is jelenthet a szabad életet ellehetetlenítő rabszolgaság problémájára a világon. Szerencsére már azt mondhatjuk a legtöbb ország elismeri az emberek egyéni szabadsághoz való jogát, többek között azáltal, hogy részesei az előbb említett egyezményeknek. Ezentúl pedig a nemzetközi jog egy összekötő kapocs is lehet számunkra, hogy egymás mellé állíthassuk az antik és a modern rabszolgaságot és hasonló aspektusokból elemezzük őket.

4. Az antik és modern rabszolgaság összehasonlítása

Látván az antik római rabszolgákat és az újkori gyarmatokon, illetve a modern kori gyarmati függőség alól felszabaduló, elmaradott országokban élő rabszolgákat nem sok párhuzamot vonhatunk közöttük. Mivel több ízben megismerkedtünk azzal, hogy Rómában mennyire lehetett specifikus a rabszolgák helyzete, időszaktól, helytől, magától a rabszolgától, vagy az urától függően nem lehet általánosan leírni ezeknek az embereknek, az etnikumát, életkorát, családi állapotát, tanultságát, mesterségét, életkörülményeit. Ellenben a modern és újkori rabszolgák, jobbra egy bizonyos elnyomott, vagy kisebbségben lévő etnikumból származtak mind. Egész családok lehettek áldozatai a rabszolgaságnak, de a modern korban különösen annak

²³⁶ Gyurácz Veronika: i. m. 86. o.

²³⁷ Gyurácz Veronika: i. m. 87. o.

kiszolgáltatottabb tagjai, így a nők és gyerekek, míg az új korban a nehezebb fizikai munkára képes férfiak.

Az ókorban igen széles spektrumból láthattunk példát arra, milyen tanult emberek élhettek és dolgozhattak rabszolgaként, sok esetben szellemi tevékenységet végeztek és igen széles körben használták fel őket, természetesen legtöbb esetben egyszerű mezőgazdasági munkára voltak kárhozthatva, vagy a bányákban való munkára. Addig a modern rabszolgák szinte minden esetben csak egyszerű fizikai munkára vannak legtöbb esetben kényszerítve.

Életkörülményeik is jelentős eltéréseket mutatnak, ugyanis az antik rabszolga rendelkezhetett kényelmes étellel és nem olyan nagy fizikai megterhelést okozó munkával, míg a modern rabszolgák esetében legtöbbször kegyetlen, embertelen és veszélyes körülmények között élnek és dolgoznak.

Legnagyobb különbség azonban a személyek részéről a rabszolgaság megszűnésében keresendő, ugyanis a római rabszolgák sok esetben, főleg a császárkorban sokkal várhatták a felszabadításukat, ha elég keményen dolgoztak, a rengeteg rabszolga felszabadítás bizonyítja, hogy nem volt állandó állapot a rabszolgaság. De a modernkori rabszolgák már messze nem ilyen szerencsések, ugyanis sokkal kevesebb esetben van példa a felszabadításukra vagy a kimentésükre uraik kezéből, így leginkább halálig tartó állandó állapotot jelent számukra a rabszolgaság.²³⁸

Amennyiben azonban az állam, vagy a jog oldaláról közelítjük meg a két kor összehasonlítását, abban láthatjuk a különbséget, hogy hogyan szabályozza a jog a rabszolgaság kérdését. Az antik római jog egyértelműen engedte és jogilag szabályozta a szolgai állapotot,

²³⁸Alábbi állításokat Gyurác Veronika idézett műve és saját történeti és közéleti ismereteim alapján teszem.

fennállása alatt mindvégig a társadalmi berendezkedés részeként kezelte.

Az újkorban, amikor ismét megjelent az intézményes rabszolgaság már nem ilyen egyértelműen megállapítható a jog álláspontja a szolgai állapotról. Tiltani nem tiltotta sokáig, így ennek megfelelően rengeteg megsínylette a rabszolgaságot, de amennyiben szabályozta is volna, nem olyan mértékben, mint Rómában, ami mondhatni még rosszabb állapotot jelentett a rabszolgák számára. A modern nemzetközi jogi egyezmények azonban már tiltják a szolgai állapot létrehozását és fenntartását minden részes országban, tehát gyakorlatilag az egész világon.

A különbség tehát a jog hozzáállásában keresendő, míg az antik *ius gentium* és *ius civile* elfogadottnak tartja a rabszolgaságot, az érvényesülő természetjogi tanok, tehát a minden ember szabad és egyenlő állapota ellenére. Addig a modern nemzetközi jog tiltja a rabszolgaságot, egyenesen barbárnak tart minden ahhoz hasonló bánásmódot, ezt elismerve pedig egyezményeket is hoztak nemzetközi szervek, amiket a legtöbb szuverén be is épített a saját jogrendjébe. A civilizált nemzetek által elismert általános jogelvek közé sorolják a nemzetközi jog rendszerében, ami kialakulásának hátterében távoli analógia mutatkozik hátterében meghúzódó filozófia, vagyis természetjogi és a mai általános jogelvek eredetéről alkotott egyes elképzelések között.²³⁹

Itt mutatkozik meg az összekötő kapocs az antik és modern rabszolgaságban, ugyanis nemcsak a *ius gentium* és a nemzetközi jog között tudunk párhuzamot vonni, hanem a természetjog és az általános jogelvek között is, amik megteremthetik számunkra a hidat az antik és a modern rabszolgaság összehasonlításához. Bár nem sok hasonlóságot mutatnak ezek a személyek oldalán érdekes annak az ellentéte, hogyan

²³⁹ Sulyok Gábor: Nemzetközi jog. [4]

szabályozhatunk egy ilyen alapvető kérdést egyazon diszciplína alapján teljesen eltérően és ennek ellenére mégis teljesen eltérő megvalósítással.

5. A rabszolgaság jelenkorunkban való létezése

Egy példát szeretnék hozni a modern mindennapokból, ami megfelel a rabszolga fogalomnak, annak ellenére, hogy távol érezzük magunktól a létezését, pedig csak szét kell nézni világban. Az Észak-Afrikai országok történelmi rabszolgatartása lesz számunkra jó példa, így Mauritánia esete, amely az utolsó ország volt, ahol eltörölték a rabszolgaságot 1998-ban.²⁴⁰

Azonban 2014-ben még az ország négy százaléka élt rabszolgaságban, amit 2015-re egy százalékra csökkentettek, de ez számszakilag még mindig negyvenháromezer embert jelentett.

Továbbá kiemelendő, hogy etnikai háttere is van a rabszolgaságnak, hiszen a haratinok vagy más néven fekete mórók munkája a világosabb bőrű arab törzsek „kiszolgálása, ellátása”, vagyis takarítanak, főznek, építkezéseken dolgoznak, gondozzák „gazdáik” állatait.²⁴¹

Érdekessége ennek a viszonyoknak, hogy rabszolgák generációk óta élnek „rabszolgatartóik” családjával és állandó kötődés alakul ki bennük gazdáik iránt, hiszen a kiterjedt család részei lesznek, így erőszak alkalmazására sincs általában szükség. Hiába hozott a mauritán kormány törvényt, amelyben bűncselekményként ismerte el az emberkereskedelmet, nincs meg a politikai akarat a rabszolgaság tényleges felszámolására, hiszen a rabszolgatartók nem érzik ezt bűncselekménynek, sőt annyira magakénak érzik szolgálóikat, hogy

²⁴⁰ Gyurácz Veronika: Modern kori rabszolgaság Nyugat-Afrikában 39. o.

²⁴¹ Gyurácz Veronika: i. m. 40. o.

felszabadításukért kárpótlást is kérnének.²⁴² Fontos előrelépés volt azonban még, hogy 2015-ben törvényben került elismerésre, hogy a rabszolgaság emberiség elleni bűncselekmény, melynek elkövetése húsz év börtönbüntetéssel jár. Ám az emberjogi szervezetek reményeivel szemben ez a törvény nem sok változást hozott Mauritánia mindennapi életébe.²⁴³

Eddig egyetlen rabszolgatartót ítélték el az országban, miután két fiú, elmenekült tőle, s az SOS Rabszolgák Mauritániában szervezet bíróságra vitte az ügyüket. Az eljárás végül mindössze két éves börtönbüntetésre ítélte az elkövetőt, aki négy hónap letöltött büntetés után óvadék ellenében szabadult, majd a fellebbezés ellenére az ügy azóta sem folytatódott.²⁴⁴

Hasonlónak találok ezt az állapotot a római kori felfogáshoz, mindössze talán annyi különbséget szeretnék megjegyezni, hogy a rómaiak nem különböztették megetnikai alapon a rabszolgáikat. Valamint persze az égbekiáltó különbség, hogy Mauritániai törvényhozás tiltja a rabszolgaságot és büntetni rendeli. Azonban úgy tűnik a társadalom nem akarja ezt elfogadni és még nem áll készen erre.

ÖSSZEGZÉS

Mindezt áttekintve továbbra is hangsúlyozom, mennyire tűnhet ellentmondásosnak a mai ember számára, és mennyire szabályozták maguk a rómaiak is, sokszor kissé meghasonlottan a rabszolgák helyzetét. Bár a Római Birodalom végnapjaiban is, sőt a római jog továbbélése után is, mindvégig elfogadott volt, hogy embereket,

²⁴² Gyurác Veronika: u. o.

²⁴³ Gyurác Veronika: u. o.

²⁴⁴ Gyurác Veronika: i. m. 40 o.

tárgyaknak tekintsenek, ezzel teljesen kizárják őket az emberségükből fakadó méltóság és jog általi megilletettségéből.

Ez az ambivalens állapot, sok embert foglalkoztatott már előttem is és ezután is fokozott figyelem fog felé irányulni, hogy hogyan lehet egy személy, jogilag elismerten tárgy, miközben emberi természetétől elismerten megfoszthatatlan. Azonban eme jogtárgyi mivoltuk ellenére, láthatjuk azt a történelem előrehaladtával folyamatosan megvalósuló tendenciát, hogyan lett soruk egyre kedvezőbb, hogyan változott meg fokozatosan a társadalom hozzáállása és ezáltal összetétele is. Valamint mekkora fejlődés következett be a jogi szabályozásban azáltal, hogy szép lassan quasi jogalanyoknak tekintették őket, vagy legalábbis a jog által sok esetben inkább védett személynek, semmint kiszolgáltatott jogtárgynak. Nem elfelejtve a legnagyobb humanitást, vagyis azt aényt is, hogy átjárható volt a szabadság és a szolgaság állapota, nem volt örökkrabság, ugyanis elnyerhették a szabadásukat. Örvendetes tény, hogy sokan fel is lettek szabadítva a rabszolgaságból, sőt a posztklasszikus korban már-már tömeges felszabadításokról beszélhetünk.

Ezt azonban mégis beárnyékolja a tudat, hogy sajnos az emberiség még nem tart ott és sajnos lehet soha nem is fog, hogy ne létezzon ilyen szintű elnyomás emberek között.

Hatalmas előrelépés a nemzetközi jog által teremtett szabályozás a rabszolgaság eltörlésére, de ennek a világon mindenhol történő megvalósulásához még sok idő szükséges. És itt nem kell rendszerszintű hagyományként gondolni rá, mint Mauritánia esetében, elég csak szét néznünk magunk körül és meglátnunk, milyen körülmények között élnek egyes embertársaink.

Grotesznek tűnik ilyen mondani, de sajnos sok szempontból jobb lehetett rabszolgának lenni az ókori Rómában, mint a gyarmatosítás korabeli Amerikában, vagy egyes modern kori Afrikai, esetleg Távol-Keleti országokban. Hiába ismerte el az antik római

jogrend a rabszolgaság létezését, egyben korlátokat is állított a *dominica potestas* kordában tartására, és egyéb rabszolgákat védő rendelkezések alakultak ki az idők során. Ennek kettősége olyan érdekes helyzetet teremtett, hogy sok rabszolga nagyobb biztonságban volt a jognak köszönhetően, olyan időkben, amikor jog által elismerten lehetett valaki rabszolga, mint amikor a modern időkben a jog tiltja a rabszolgaként való megkülönböztetést.

FORRÁSJEGYZÉK

Irodalomjegyzék

- [1] Adrian Goldsworthy: *A római hadsereg története*. Alexandra Kiadó, 2004.
- [2] Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila: *Római Magánjog*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest- Pécs, 2013.
- [3] Besenyő András: *Római magánjog*. Dialóg Campus Kiadó, 2003.
- [4] Borhy László: *Római történelem – Szöveggyűjtemény*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- [5] Bozóky Alajos: *A római magánjog tankönyve I. A tiszta római jog vagyis az institutiók*. Budapest, 1870.
https://adt.arcanum.com/hu/view/ELTEkonyvek_Bc_0472/?pg=0&layout=s
(2022. december 28.)
- [6] Csernus Szilveszter: Milyen volt rabszolgának lenni az ókori Rómában? In: *Múlt-kor Történelmi Magazin*, <https://mult-kor.hu/milyen-volt-rabszolganak-lenni-az-okori-romaban-20150303> (2022. október 18.)
- [7] Csoknya Tünde Éva, Jusztinger János, Pókecz Kovács Attila: *Alapfogalmak a római magánjog köréből*. Pécs, 2014
- [8] Farkas Lajos: Adalék a római rabszolgaság ismeretéhez. In: *Erdélyi Múzeum*. 1880. VII. évfolyam 1.szám,
https://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/4952/EM_1880_1_001_FarkasLajos-Adalek_a_romai_rabszolgasag_ismeretehez.pdf?sequence=3&isAllowed=y
(2022. október 16.)
- [9] Fik Meijer: *Gladiátorok*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2009.

- [10] Földi András és Hamza Gábor: *A római jog története és institúciói*. OFI, 2016.
- [11] Földi András—Szájér József: Római jogi reminiszcenciák civilisztikai oktatásunkban. In: *Jogtudományi Közöny*, 1985 július. 7. szám. https://adt.arcanum.com/hu/view/JogtudomanyiKozlony_1985/?query=r%C3%B3mai%20jog%20Brabszolga&pg=420&layout=s (2022 december 28.)
- [12] Gyurác Veronika.: A hatályos nemzetközi jog hiányosságai a modern kori rabszolgaság elleni védelem terén. In: *Külfüggi Szemle*, 2015/3.:(3.)
- [13] Gyurác Veronika: Modern kori rabszolgaság Nyugat-Afrikában. A modern kori rabszolgaság formálódó értelmezése. Budapest, 2019, http://phd.lib.uni-corvinus.hu/1094/1/Gyuracz_Veronika_dhu.pdf (2022 október 23.)
- [14] Ifj. Mészöly Gedeon fordította: *Iustinianus Császár Institúciói négy könyvben*. Budapest, 1939. <https://mek.oszk.hu/01400/01402/01402.htm> (2022 november 14.)
- [15] Jean Allain and Robin Hickey: Property and Definition of Slavery. In: *The International and Comparative Law Quarterly* Vol. 61, No. 4. 2012. https://www.jstor.org/stable/23279811#metadata_info_tab_contents (2022 október 20.)
- [16] Jeremy Waldron: Foreign Law and the Modern Ius Gentium. In: *Harvard Law Review*. Vol. 119, No. 1 (Nov., 2005) https://www.jstor.org/stable/4093562#metadata_info_tab_contents (2022 november 14.)
- [17] Keith R. Bradley: Roman Slavery and Roman Law. In: *Historical Reflections / Réflexions Historiques* Vol. 15, No. 3,

- Historical Reflections Reflexions Historiques. 1988.
<https://www.jstor.org/stable/i23232661> 2022. (november 15.)
- [18] Kovács Péter: *Nemzetközi közjog*. Osiris Kiadó, 2011.
- [19] Hoffmann Pál: *A római jog tanulmánya. I. Institutiók*. Budapest, 1875.
https://adt.arcanum.com/hu/view/ELTEkonyvek_Bc_0444/?pg=0&layout=s
(2022. december 26.)
- [20] Moya K. Mason: Roman Slavery: Social, Cultural, Political, and Demographic Consequences,
<https://www.moyak.com/papers/roman-slavery-war.html>
(2022. november 3.)
- [21] Nagy Ildikó: A diplomáciai jog kialakulása és fejlődése, figyelemmel a diplomáciai mentesség korlátainak megítélésére. In: *Jogi Fórum*. Debrecen, 2019.
[https://www.jogiforum.hu/files/publikaciok/nagy_ildiko_diplomaciai_jog_diplomaciai_mentesseg_korlatai\[jogi_forum\].pdf](https://www.jogiforum.hu/files/publikaciok/nagy_ildiko_diplomaciai_jog_diplomaciai_mentesseg_korlatai[jogi_forum].pdf) (2023. január 18.)
- [22] Orlando Patterson: *Slavery and Social Death. A Comparative Study, With a New Preface*. 2018
- [23] P. Franklin: Review of *Slavery and Social Death* by Orlando Patterson In: *The Journal of Negro History* Vol. 68, No. 2 1983.
https://www.jstor.org/stable/10.5323/jafriamerhist.100.4.0698#metadata_info_tab_contents (2022. november 15.)
- [24] Pólay Elemér: A személyhez kapcsolódó egyes eszmei javak magánjogi védelmének nyomai a római jogban. In: *Jogtudományi Közlöny*, 1987 március. 3. szám
https://adt.arcanum.com/hu/view/JogtudomanyiKozlony_1987/?query=r%C3%B3mai%20jog%20Brabszolga&pg=164&layout=s (2022. december 29.)

- [25] Pólay Elemér: Jogösszehasonlítás és antikvitás. In: *Jogtudományi Közlöny*, 1985 október. 10. szám https://adt.arcanum.com/hu/view/JogtudomanyiKozlony_1985/?query=r%C3%B3mai%20jog%20Brabszolga&pg=641&layout=s (2022 december 27.)
- [26] Sulyok Gábor: Nemzetközi jog. Internetes Jogtudományi Enciklopédia. <http://ijoten.hu/szocikk/nemzetkozi-jog> (2018)
- [27] Szabó Béla: Civis Romanus. A római társadalom jogi kategóriái. In: *Rubicon folyóirat* <https://rubicon.hu/cikkek/civis-romanus> (2022. október 28.)
- [28] Takács Levente – Gacsal Dóra- A római rabszolgaság. In: *Korall* 63. 2016. http://epa.oszk.hu/00400/00414/00054/pdf/EPA00414_korall_1_63_054-068.pdf (2022. október 29.)
- [29] Vécsey Tamás: *A római jog institúciói jogtörténeti bevezetéssel a forrásokba.* Budapest, 1898. https://adt.arcanum.com/hu/view/ELTEkonyvek_Bc_0470/?pg=0&layout=s (2022. december 29.)
- [30] Zlinszky János: *Ius Privatum, A római magánjog története.* Osiris Kiadó, 1998.

Jogforrások

- [31] 1933. évi III. törvény a rabszolgaság tárgyában Genfben, 1926. évi szeptember hó 25-én kelt nemzetközi egyezmény becikelyezéséről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=93300003.TV> (2022. október 28.)

[32] Emberi jogok egyetemes nyilatkozata. Elfogadva és kihirdetve az ENSZ Közgyűlésének 217 A (III) határozata alapján, 1948. december 10-én <https://www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/hungarian> (2023. január 18.)

